

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 31, Sayı: 1, Sayfa: 455-476, OCAK – 2021
Makale Gönderme Tarihi: 23.08.2020 Kabul Tarihi: 18.10.2020

HELENİSTİK DÖNEMİN METROPOL ŞEHİRİ: PERGAMON

Metropole City of the Hellenistic Period: Pergamon

Cuma Ali YILMAZ¹

Fırat GÜLERDOĞAN²

ÖZ

Helenistik Dönem (MÖ 336-30) kültürel, sosyal ve iktisadi açıdan Anadolu tarihi için bir dönüm noktasıdır. Sınırları Hindistan'a kadar dayanan Makedonya Krallığı, Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ölmesiyle ardılları tarafından parçalanmış ve her bir general kendi krallığını ilan etmiştir. Çalışma konumuz olan Pergamon Krallığı (MÖ 280 – 133)'da bu krallıklardan bir tanesidir. Söz konusu krallık, Anadolu'da Helenistik kültürün önemli bir temsilcisi konumundadır. Anadolu'nun bilim ve sanat merkezi olan Pergamon, kentleşme, mimari, dini ve kültürel alanda Helenistik dönemin karakteristiğini yansıtan bir krallık başkentidir.

Makedonya Krallığı'nın yıkılışının kısa bir analizi ile başlayacak olan çalışmamızda, Pergamon Şehri, Helenistik Dönem öncesi ve Helenistik Dönem olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Çalışmamızın sonunda ise, doğu-batı kültür sentezi ürünü olan Pergamon Krallığı'nın Eskiçağ Anadolu tarihi açısından önemi, üstlendiği misyonu ve ardında bıraktığı miras değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Helenistik Dönem, Anadolu, Pergamon

ABSTRACT

The Hellenistic Period (336-30 BC) is an important turning point for the history of Anatolia. The Kingdom of Macedonia, whose borders extend to India, was torn by his successors after Alexander the Great's death in 323 BC. and each general has declared his own kingdom. The Kingdom of Pergamon (280 - 133 BC), our subject of study, is also one of these kingdoms. The kingdom in question is an important representative of Hellenistic culture in Anatolia. Pergamon, which was the science and art center of the period, urbanization, architecture, religion, etc. has shaped the period in many cultural fields.

In our study, which will start with a short analysis of the collapse of the Macedonian Kingdom, the city of Pergamon will be examined under two main headings, namely the Pre-Hellenistic Period and the Hellenistic Period. Will be made assessment the importance of the Kingdom of Pergamon, a product of east-west cultural synthesis, in terms of Ancient Anatolian history, its mission and legacy at the end of our work.

Keywords: Hellenistic Period, Anatolia, Pergamon

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: cayilmaz@firat.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1100-7203>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı e-posta: firtglrdgn62@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7871-4335>

Giriş

MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümüyle birlikte, Generallerinin (Diadokhoi'nin³) birbirleriyle olan iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin sonunda; Mısır'da Ptolemaioslar, Ön Asya'da Seleukoslar ve Makedonya'da Antigonoslar olmak üzere üç büyük Helenistik Krallık ortaya çıkmıştır⁴. Pergamonlu Attalos Hanedanlığı⁵, Seleukos Devleti'nin hâkimiyet sahasında yer alıp Anadolu'nun tarihini ve kültürünü büyük ölçüde değiştirmiştir. Büyük İskender'in ardılları arasındaki İpsos Savaşı'ndan (MÖ 301) sonra Lysimakhos idaresinde bir kale kenti olan Pergamon krallığı, Korupedion Savaşı (MÖ 281) sonrası bağımsızlığını kazanmıştır. Pergamon (Bergama) Krallığı (MÖ 281-133), Akdeniz'in yeni hâkimi Roma İmparatorluğu ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında Helenistik Dönemin en güçlü krallıklarından biri olmuştur. Son Pergamon kralı III. Attalos öldüğünde (MÖ 133), Roma'yı Pergamon Krallığı'nın mülküne varis tayin etmiştir. Ancak krallığın meşru mirasçısı olduğunu iddia eden Aristonikos bir isyan hareketine başlamıştır. Bu isyanı bastıran Roma, Pergamon Krallığı'nı Asya Eyaleti olarak ilan etmiştir⁶.

Pergamon Krallığı, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Her biri diğerine temel olan bu uygarlıklar, bölge üzerinde kültür tarihi açısından önemli birçok eseri miras bırakmıştır. Pergamon, 2014 yılında UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır.

Çalışmamızda Pergamon kentinin Helenistik Dönem tarihi incelenecektir. Çok sayıda kentten oluşan Pergamon Krallığı, Helenistik devletlerin ortak kültürel özelliklerini barındırmaktadır⁷. Çalışmamızın odak noktası Pergamon Krallığı'nın Helenistik Dönem tarihi olsa da; kentin tarihini kronolojik bir sıra ile bilinen en eski tarihinden, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdiği MÖ 133 yılına kadar kesintisiz bir şekilde ele alacağız.

Pergamon kenti, Helenistik ve Roma dönemlerinde, Anadolu'nun kentleşme tarihi ve kültüründe önemli bir rol oynamış krallık başkentidir⁸. Bu iki büyük medeniyetin sentezi olan kent hakkında yaptığımız araştırmalar bizlere, Anadolu'nun 4000 yıllık yerleşme ve kentleşme tarihini öğrenme olanağı sunacaktır. Çalışmamız esnasında karşılaştığımız en büyük sorun kent tarihinde; arkeolojik, filolojik ve numismatik kaynakların kısıtlı oluşu ve bazı dönemlere ait bulguların yetersizliğidir. Çalışmamızda, zaman olarak MÖ 3- 1. yy., mekan olarak da Anadolu coğrafyası esas alınacaktır. Terminoloji (şahıs, kavim, yer isimleri vb.) açısından ise, ağırlıkla Yunanca ve Latince sözcükler ile Türkçe telaffuzları bir arada verilecektir.

³ Diadokhoi; *Halefler* anlamına gelmektedir. Hellenistik Dönemin ilk 43 yılına (MÖ 323-280) *Diadokhlar* (*Diadokhoi:Halefler*) Dönemi denilmektedir. Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, İstanbul, 2019, s.17. Büyük İskender'in ölümü sonrası imparatorluk topraklarını aralarında paylaşan generallere verilen isim olup, bu komutanlar şunlardır: Antigonos Monophthalmos, Antipatros, Eumenes, Kassandros, Krateros, Lysimakhos, Perdikkas, Ptolemaios Soter ve Seleukos Nikator. Graham Speake, *The Penguin Dictionary of Ancient History*, Penguin Books, 1995, s. 203.

⁴ Esmâ Reyhan – Tülin B. Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Ankara, 2015, s. 169, 170.

⁵ Adını Philetairos'un babası Attalos'tan alan "Attalos Hanedanı" (*Attaloslar/Attalidler*) Pergamon'da 264 yıl hüküm sürdü. Bu adın kullanımı için bkz. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul, 1993, VI.4.2; XII.3.8;4.3;5.1; XIII.1.14. Pergamon'da toplam altı kral hüküm sürdü. Bunların üçünün adı Attalos'tur. Hanedanın adının "Attaloslar" (*Attalidler*) olması bu durumun izahatı için önemli bir bilgidir. Giuseppe Cardinali, *Il Regno di Pergamo, Ricerche di storia di diritto pubblico*, Roma,1906, s.4.

⁶ V. Diakov ve S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi-Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, C 1*, (Çev. Ö. İnce), Ankara, 1987, s. 494, 497.

⁷ Cuma Ali Yılmaz, *Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2016, s. 133.

⁸ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, İstanbul, 2014, s.12.

Bölgenin Helenistik dönemdeki önemini ve gelişimini konu edinen araştırmaların sayısı oldukça azdır. Alman bilim adamlarının⁹ bölge tarihi hakkındaki yoğun çalışmaları nedeniyle Almanca menşei kaynaklar ağırlıklıdır. Kentte ilk sistematik kazılar 1900'lü yılların başından itibaren Alman bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiş olup, sonraki çalışmalarda bu kazı sonuçları üzerine yürütülmüştür. Bu kazılar sırasında keşfedilen ve kültürel mirasımız olan birçok tarihi eser yurt dışına kaçırılmıştır¹⁰.

1. Pergamon'un Helenistik Dönem Öncesi Tarihi

Mitolojik bir kuruluş efsanesine¹¹ göre Bergama'nın bilinen ilk adı Pergamos-Pergamon'dur. Arkadia'dan gelen Pergamos isimli bir kolonist lideri tarafından kurulduğuna inanılan Pergamon, adını da bu kişiden almıştır¹². Pergamos adı daha sonraları bu bölge ve halkı için kullanılmıştır¹³. Pergamon ismi "kale", "burç", "küçük yerleşim" anlamına gelmektedir. Yapılan filoloji çalışmaları sonucu, -ss- ve -nt- li adlardan başka Pergamon gibi -amo- kökünün, Anadolu kökenli bir sözcüktü olduğu tespit edilmiştir¹⁴.

Pergamon, Küçük Asya'nın en önemli bölgelerinden biri olan Mysia'nın güneybatısında, kendi adıyla anılan Pergamene yöresinde denizden yaklaşık 15 km kadar içerde, Teuthrania denilen Kaikos Vadisi'nde (Bakırçay) bulunur¹⁵. Kent, bu ırmağın kolları Keteios (Kestel Çayı) ve Selinus'un (Bergama Çayı) birleştiği bir dağ yamacında, denizden yaklaşık 392,3 m yüksekte, dik bir yamaçta oluşturulan taraçalar üzerine kurulmuştur¹⁶. Arazi zorluklarına rağmen dik bir yamaç üzerine inşa edilen ilk büyük kent olma özelliğine sahip olan Pergamon, antik dünyanın önemli bir kentidir¹⁷. Kent iki bölüm halinde inşa edilmiştir. Bunlardan ilki savunma ve idare merkezlerinin yer aldığı tepedeki Yukarı Kent ve halkın yaşadığı sosyal ve dini yapıların bulunduğu orta yamaçlar ile eteklerde yer alan Aşağı Kent'tir¹⁸.

⁹ Pergamon ve çevresindeki 19. yy'dan itibaren başlayan yüzey araştırmaları sırasında prehistorik buluntu yerlerinin de aranmasını ve bulguların değerlendirilerek kısmen yayımlanmasını C. Schuchardt, C. Humann, A. Conze, E. Fabricius, W.Dörpfeld, K. Bittel, J. Driehaus gibi Alman araştırmacılara borçluyuz. Barbara Horejs "Tarih Öncesi Dönemde Pergamon ve Bakırçay (Kaikos) Ovası" , (Edt: Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Helenistik Bir Başkent Pergamon*, s.109.

¹⁰ Almanların bu bölgede yaptığı bir takım çalışmalar sonucunda, birçok eser gerek izinli gerekse izinsiz yollarla Berlin'de kurulan Pergamon Müzesi'ne aktarılmıştır. Bu eserlerin başında ise Pergamon Zeus Sunağı gelmektedir. Bölgede kazı çalışmalarını sürdüren Almanya hükümeti, I. Dünya Savaşı sürecinde bu çalışmalarına ara verse de, 1926'dan itibaren kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak Cumhuriyet sonrası kazılarda eski eserlerin yurt dışına çıkarılması konusunda sıkı tedbirler alındığı görülmektedir. Asıl eser kaçakçılığı; birincisi 1879-1880, ikincisi 1880-1881 ve üçüncüsü 1883-1886'da üç aşamadan oluşan Carl Humann'ın yürüttüğü kazı çalışmalarının ilkinde gerçekleşmiştir. Diğer iki kazı döneminde ilk götürülen parçaların eksiklerini tamamlamak için gerek II. Abdülhamid'e gerekse Müze-yi Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'e ricalarda bulunmuşlardır. Zafer Atar - Asuman Karabulut, "Bergama'nın Arkeolojik Önemi Ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16 S.1, 2018, s.147.

¹¹ Pergamos; Andromakhe (Thebai kralı Eeiton'un kızı ve Troya prensi Hektor'un dul eşi) ile Pyrrhus'tan (Phtia kralı Peleus'un yarı tanrı oğlu Akhilleus'un erkek çocuğu) dünyaya gelmiştir. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1972, s.309. Pyrrhus ölünce Pergamos annesini yanına alarak Anadolu'ya geçmiş ve Arius hâkimiyetindeki Teuthranie (Kalargatepe/İzmir)'yi ele geçirip kendi adıyla yeni bir kent kurmuştur. Charles Texier, *Küçük Asya – Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt I, (Çev. Ali Suat), Ankara, 2002, s. 366.

¹² Pausanias, *Description Of Greece*, (Eng. Trans. William Henry Samuel Jones), Loeb Edition, 1918, 1,4,5.

¹³ Homeros, *İlyada*, (Çev: Ahmet Cevat Emre), 1971, 4, 93.

¹⁴ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, , Ankara, 1999, s.18.

¹⁵ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara, 2001, s.52.

¹⁶ George E. Bean, *Eskiçağ 'da Ege Bölgesi*, (Çev. İnci Delemen), İstanbul, 1997, s.47.

¹⁷ E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. C. Bilsel), İstanbul, 2000, s.89.

¹⁸ Aşkıdıl Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s. 83, 84.

Pergamon'un sınırları; kuzeyde Adramytteion (Edremit) Körfezi'ne, doğuda ise, Attaleia (Akhisar'ın kuzeydoğusunda) yakınındaki Lydia bölgesine kadar uzanmaktadır¹⁹. Günümüzde İzmir iline bağlı bir ilçe olan Pergamon (Bergama) bölgesi, antik dönemde çok sayıda önemli ticaret kentleri ile komşuydu; doğusunda Apollonia, Apollonis, Philedelphia, Attaleia, Eumenia, Dionysopolis şehirleri bulunmaktaydı²⁰. Kentin ekonomik açıdan güçlenmesindeki en büyük etken kuzeyindeki dağlarda bulunan altın, gümüş ve bakır madenleriydi²¹. Verimli Kaikos (Bakırçay) Ovasında yer alan kentin diğer gelir kaynakları arasında parfümcülük, bağcılık, şarapçılık, zeytin ve zeytinyağı ile kereste ve mermer üretimi yer alıyordu²².

Bölgede ele geçirilen Proto-Korinthönemi buluntular neticesinde bilim dünyasınca oluşan mevcut kanaate göre kentte en eski iskân izi MÖ 8. yy tarihlidir²³. Ancak Bergama Ören Yerleri Kazı Başkanı ve Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Felix Pirson ile Andreas Scholl'ın ortak çalışması olan "*A Hellenistic Capital in Anatolia – Pergamon*" adlı yayındaki bilgi ve belgeler bu savı çürütmüştür. Çünkü bölgede 1960'larda Ekrem Akurgal tarafından yürütülen kazılar sonucu, muhtemelen Erken Tunç Çağı'na kadar giden mezarlar bulunmuştur²⁴. Yine Kaikos Ovası'nda yer alan Çandarlı (Pitane, Kocabağlar) nekropolündeki kazılarda ele geçen Myken Dönemi'ne ait üzengi kulplu bir kap ise ya SH III C (Geç Hellas III C) evresine ait, ya da Kyklad Adaları'ndan ithal edilmiş olmalıdır²⁵. Tüm bu kazı bulgularına göre yörenin en eski yeri, bölgedeki tüm Eski Tunç kültürlerine adını vermiş olan Yortanlı mezarlığıdır. Bu nedenle, Pergamon'a özgü olmamasına rağmen kentin bilinen en eski tarihi MÖ 3. bin yılı Yortan kültürü üzerinden tanımlanmıştır²⁶.

Pergamon siyasi bir güç olarak tarih sahnesine Pers İmparatorluğu'nun hakimiyetinde çıkmıştır. Pergamon'un Pers İmparatorluğu idaresindeki tarihi, Pers Kralı Dareios ile oğlu Kserkses'in Aşağı Kaikos Ovası'nda Hellas'tan göçen sürgünlere toprak bağışladıkları erken V. Yüzyıla kadar gitmektedir. MÖ 547'de Sardes şehrine giren Persler, Lydia Krallığı'nı mağlup edince Ege Bölgesiyle birlikte Pergamon da Perslerin idaresine geçmiştir²⁷. Pergamon'un MÖ 5. yy sonunda ise gümüş ve bronz sikkeler bastığı bilinmektedir²⁸. Tarihi kaynaklarda ilk kez MÖ 4.yy. başlarında Ksenophon'un Anabasis'inde geçer²⁹. Pers krallarından Darius ve oğlu Ksarkses Hellas (Yunanistan)'dan Kaikos ovasına sürülen halkı Pergamon'a yerleştirmiştir. Kyros döneminde Persler Yunanlılara mağlup olmuş ve "Onbinler" ordusu Ksenophon'un öncülüğünde İran'dan

¹⁹ Wolfgang Radt, *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (Çev: Suzan Tammer), İstanbul, 2002, s.19.

²⁰ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev: Mihri Pektaş), İstanbul, 1961, s.45.

²¹ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, (Çev: Müntekim Ökmen), İstanbul, 2010, 7, 112. ; Elmar Schwertheim, *Antikçağda Anadolu*, (Çev: Nuran Batu), İstanbul,2009, s.28.

²² Philip Sabin, *The Cambridge History Of Greek And Roman Warfare Volume II Rome From The Late Republic To The Late Empire*, Cambridge University Press, 2007, s.477.

²³ Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir, 1992, s. 6-9.

²⁴ İ. Metin Akyurt, *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1998, s.19.

²⁵ P. Mountjoy, *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden, 1999, s. 951 – 955.

²⁶ Engin Akdeniz, "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *Tüba – Ar12*, 2009, s. 52. ; Bu antik metropolde 19. yüzyıldan bu yana devam eden kazılarda, perdahlı baltalar ve kesiciler gibi sayısı az da olsa prehistorik buluntular gün ışığına çıkarılmıştır. Turhan Kamil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BARIIntSer 145, Oxford, 1982, s.90.

²⁷ Eduard Thraemer, *Pergamos*, Leipzig, 1888, s.214

²⁸ Ön yüzünde Apollon başı, arka yüzünde sakallı Pers satrabı başı, boğa başı, yaban domuzu başı vb. ile kentin adının kısaltılması olan ΓΕΡΓΑ yer alır. Oğuz Tekin, *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, İstanbul,1997, s.89.

²⁹ "Ordan Adramytion ve Kytonion üzerinden Kaikos ovasına doğru ilerleyip Mysia'da Pergamon'a ulaşıldı...". Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, (Çev. Tanju Gökçöl), 1998, VII. VIII. 8.

Yunanistan'a geri dönerken MÖ 399'da Pergamon'da konaklamıştır³⁰. Pergamon'u bir süre Pers kralı adına yöneten Eratria'lı Gongylos'un³¹ eşi Hellas, Ksenophon'u misafir etmiş ve Peslerle mücadelesinde ona destek olmuştur³².

2. Pergamon'un Hellenistik Dönem Tarihi

Pergamon Kralları (MÖ 280-133):

- Hanedan Dönemi (Dynasteia) = Philetairos (MÖ 280-263)
 - I. Eumenes (MÖ 263-241)
- Krallık Devri (Basileia) = I. Attalos (MÖ 241-197)
 - II. Eumenes (MÖ 197-159)
 - II. Attalos Philadelphos (MÖ 159-138)
 - III. Attalos Philometor (MÖ 138-133)

Büyük İskender'in ölümünden sonra, generallerin iktidar mücadelesinde Lysimakhos, İpsos Savaşı'nda Seleukos Nikator'un yanında yer alarak Antigonos Monophtalmos'u mağlup etmiştir. Bu zaferle birlikte Küçük Asya'da yeni güç dağılımları oluşmuş ve Lysimakhos, Pergamon'un da içinde yer aldığı Trakya bölgesinin hâkimi olmuştur³³. Pergamon'u Trakya krallığına bağlayan Lysimakhos, kenti tahkim edip sınırlarını genişleterek burayı bir garnizon haline dönüştürmüştür³⁴. Lysimakhos, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu zaptı sırasında elde edilen savaş ganimetlerinden oluşan 25.000 gümüş talantonluk³⁵ hazinenin 9000 talanton tutarındaki kısmını burada korunma altına almıştır³⁶. Hazineyi koruma vazifesini ise, daha önce Antigonos Monophtalmos'un himayesindeki Paphlagonia'dan Tiejion'lu (Hisarönü/Zonguldak) Attalos oğlu hadım³⁷ Philetairos'u atamıştır. Büyük İskender sonrası veraset savaşlarının devam ettiği bu yıllarda Korupedion Savaşı'nda (MÖ 281) Lysimakhos'un ölmesi ile Seleukos Nikator Küçük Asya'ya ve İndus'a kadar Doğu'nun egemeni olmuştur. Hazineyi korumakla görevli olan Philetairos, efendisine

³⁰ M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World, Volume I-II-III*, Oxford, 1941, s.553.

³¹ Arkaik dönemden itibaren bir yerleşim alanı olan Pergamon M.Ö. 6. Yüzyıldan itibaren de etrafı surlarla çevrili bir kale yerleşmesine dönüşmüştür. Bu dönemde kente ve çevresine Gongylos isimli Yunan asıllı bir bey hâkimdi. Persleri desteklemesi sonucu Yunanistan'dan kovulduğu için, Akhamenidler Pergamon'u Gongylos'a vermiştir. Gongylos'un sikke bastırması olmasından, yalnızca küçük bir kalenin beyi olmadığı, etrafı surlarla çevrili ve belli bir ekonomik güce sahip bir kenti yönettiği anlaşılmaktadır. Wolfgang Radt, "Antik Pergamon Kentinin Konumu ve Gelişimi", (Edt: Felix Pirson – Andreas Schooll), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.191.

³² Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı*, I. Kitap, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara, 1950, s.128. ; Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1988, s. 327. ; Ksenophon, VII. VIII. 8

³³ İsmet. Parmaksızoğlu – Yaşar Çağlayan, *Genel Tarih I Eski Çağlar Ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara, 1976, s.214.

³⁴ Strabon, XIII, I, 26.

³⁵ "Ağırlık" anlamına gelen talanton en büyük Yunan ağırlığıdır. Teorik ağırlığı 26.196 kg. olan 1 talanton, 60 mina'ya eşittir. Yunan yazımında, büyük miktardaki paralar talanton olarak ifade edilmektedir. Oğuz Tekin, *Antik Nümismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, İstanbul, s.34.

³⁶ Richard Evans, *A History of Pergamum, Beyond Hellenistic Kingship*, New York 2021, s.13. ; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, 2019, s.151.

³⁷ Çok kalabalık bir cenaze töreni sırasında dadısının kucağında sıkıştırılmaktan dolayı daha bebek iken hadım olmuştur. Strabon, XIII, 4,1.

ihanet ederek Suriye kralı Seleukos tarafına geçmiş ve Lysimakhos'un hazinesine de el koymuştur³⁸. Philetairos, Seleukosların Pergamon valisi olarak atanmış ve yeniden hazineyi korumakla görevlendirilmiştir. Böylece Philetairos idaresinde Pergamon'un bir Yunan şehir devleti olarak ve aynı zamanda Helenistik tarzda bir kraliyet ikametgâhı olarak sistematik gelişimi başlamıştır³⁹.

MÖ 280 yılında Seleukos'un ölümüyle⁴⁰ Philetairos Pergamon'u bağımsız bir devlet olarak ilan etmiştir. Bu tarih, Pergamon'un kuruluş yılı olarak kabul edilmektedir. Trakya Kralı Lysimakhos'un Pergamon'daki hazinesine el koyan Philetairos, bu hazineyi 17 yıllık hükümdarlığı döneminde iyi şekilde değerlendirmiştir. Kentin savunması için inşa ettirdiği *Philetaira Surları*'nın ve ücretli askerlerden oluşan ordusunun maddi kaynağı şüphesiz bu hazinedir. Bu faaliyetleri nedeniyle Philetairos halefleri tarafından "sülalelerinin kurucusu" olarak addedilmiştir. Ancak ilk iki yönetici olan Philetairos ve Eumenes kral unvanı kullanmamış olduklarından, krallığın ortaya çıkışı, bu unvanı ilk kez kullanan I. Attalos devrinde gerçekleşmiştir⁴¹.

Pergamon, Suriye Krallığı'nın (Seleukoslar) müttefiki olan özerk kentlerle aynı statüdeydi. Bu nedenle Philetairos, Suriye Krallığı'na karşı kurulan Kuzey Birliği'nin⁴² karşısında yer almaktaydı. Suriye Kralı I. Antiokhos'un tehditi altında olan Bithynia Kralı I. Nikomedes, I. Antiokhos'a karşı koymak için ücretli Galat askerlerini Bosporos'u (İstanbul Boğazı) aşmaya davet etmiştir⁴³. 20.000 askerden oluşan üç Galat boyu (*Tolistobogiller*, *Trokmeler*, *Tektosaglar*), üç kola (Hellespontos, Aiolis, İonia) ayrılmış ve Batı Anadolu'daki savunmasız kentleri ele geçirmişti⁴⁴. I. Antiokhos, Anadolu'nun hâkimi sıfatıyla MÖ 268'de Galatlara karşı yapılan Filler Savaşı'nı⁴⁵ kazanarak ülkesinin kurtarıcısı (*soter*) ilan edilmiştir⁴⁶. Bu zafere rağmen düşman ordularını tamamen yok edemeyen Antiokhos, onları Orta Anadolu'da Galatia⁴⁷ olarak adlandırılan bir bölgeye yerleştirerek Galatları dizginlemeye çalışmıştır. Fakat kendilerine ait bir toprağa sahip olmalarına rağmen Galatlar, komşularının topraklarını yağmalamaktan vazgeçmemişlerdir. Bu yüzden buradaki varlıkları, hem Hellen kentleri hem de Pergamon için tehdit oluşturmaktaydı. Philetairos, Galatlara

³⁸ Elizabeth Kosmetatou, "Attalids of Pergamon" (Edt: Andrew Erskine), *A Companion to the Hellenistic World*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, s.160. ; Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul, 2007, s. 148, 150, Yüksel Arslantaş, Cuma Ali Yılmaz, "Hellenizmin Gölgesinde Diadokhlar Dönemi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:27, Sayı:2, Elazığ, 2017, s. 367.

³⁹ Hubert Heinen, "The Syrian-Egyptian Wars and the new kingdoms of Asia Minor" *The Cambridge Ancient History*, (Edt: F. W. Walbank, A. E. Astin M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie) *The Hellenistic World Volume VII, Part I*, Cambridge University Press, Second Edition, 2008, s.427.

⁴⁰ Philetairos, Seleukosların hâkimiyetindeki Suriye ile sınırı olduğundan bu devletle dostane ilişkiler kurdu. Seleukos Nikator'un MÖ 280 yılında Lysimakheia'da (Ezkamil) öldürülmesi üzerine cenazesine sahip çıkarak Ptolemaios Keraunos'tan yüksek bir bedel ödeyerek satın aldı. Cesedi Pergamon'a getirip gösterişli bir törenle yaktırdı, küllerini onun oğlu ve ardılı I. Antiokhos Soter'e (MÖ 281-261) yolladı. R. B. MacShane, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, University of Illinois Press, Urbana 1964, s.33. ; Murat Orhun, "Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu", *Academic Journal of History and Idea*, 2018, 5(14), s.284.

⁴¹ George Bean, *Eskiçağ'da Ege Bölgesi*, s.48. ; Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s.8.

⁴² Kuzey Birliği üyeleri şunlardır; Bithynia Krallığı, Pontos Krallığı, Byzantion, Herakleia Pontika, Khalkedon, Kios, Tiejon. William Woodthorpe Tarn, "The New Hellenistic Kingdoms", *Cambridge Ancient History VII/3*, s.98.

⁴³ David Rankin, *Celts and Classical World*, London, 1987, s. 188.

⁴⁴ Livius, XXXVIII,16,1.

⁴⁵ Arisonikos'un Galat soylularının kullandığı savaş arabalarına karşı filleri kullanarak Galatlara karşı zafer kazanmasından dolayı bu savaşa Filler Savaşı denilmiştir. Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya, 2011, s.53.

⁴⁶ David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I*, Princeton, 1950, s.6.

⁴⁷ Galatların ülkesi *Galatia* (Galatya) kuzeydoğu Phrgia bölgesine verilen addır. Bu bölge Tükiye'nin başkentinin de içinde bulunduğu bölgenin Eskiçağdaki adı olup, zaman zaman *Gallograiika* olarak anılmıştır. Livius, XXXVIII,17, 9-10.

istediği vergiyi ödeyerek Pergamon'u Galat saldırılarından ve yağmalarından korumuştur⁴⁸. Philetairos 80 yaşında ölmüştür. Ölümünden sonra çıkabilecek karışıklığın önüne geçebilmek için, çocuğu olmamasından dolayı kardeşinin oğlu Eumenesi, kendisinden sonra kral tayin etmiştir⁴⁹.

Philetairos ile başlayan hızlı kalkınma, MÖ 263 yılında onun yerine geçen yeğeni ve üvey oğlu I. Eumenes devrinde de sürmüştür. I. Eumenes hükümdar olduğunda büyük bir krallıkla savaşmayı göze alabilecek kadar ücretli askerlerden oluşan bir orduya sahiptir. Bundan cesaret alan I. Eumenes, Pergamon'u Seleukosların gölgesinden kurtarmak için harekete geçmiştir⁵⁰. MÖ 260-253 yılları arasında Seleukoslarla Ptolemaioslar arasındaki İkinci Suriye Savaşı ise I. Eumenes'in bağımsızlık fikrine zemin hazırlamıştır. Bu sırada Sardes'te (Salihli) bulunan I. Antiokhos Soter, Pergamon'da korunan hazineyi istemiş; ancak I. Eumenes onu bir süre oyalamış, sonunda iki taraf savaş hazırlığına başlamıştır. Pergamon bu mücadelede Batı Anadolu'da Seleukos egemenliğini istemeyen komşu kentlerden ve Seleukosların düşmanı Ptolemaioslar Devleti kralı II. Ptolemaios'tan yardım almıştır. Ayrıca ordusunu Galatlardan tutulmuş paralı askerler ile de desteklemiştir⁵¹. MÖ 261'de Sardes yakınlarında yapılan savaşta Seleukos Devleti mağlup olmuş, I. Antiokhos Soter bir Galatlı tarafından öldürülmüştür. I. Eumenes'in tahta geçtiği zaman basılan sikkelerde Seleukos Nikator tasviri olmasına karşın, bu zaferden sonra basılan sikkelerde kurucu Philetairos'un tasviri görülmektedir. Bu durum I. Eumenes'in bağımsızlığını ilan etmiş olduğunu göstermektedir⁵².

Sardes zaferi sonrası Pergamon Krallığı'nın sınırları genişlemiş, Galatlara komşu olmuştur⁵³. Eumenes, yağmacı Galatların saldırılarına karşı topraklarını korumak için farklı bir strateji izlemiştir. Eumenes, Galatlı soyguncuların saldırılarını haraç (*galatika*) ödeyerek savuşturmuştur⁵⁴.

I. Eumenes'in, Pergamon'un sınırlarını ne kadar genişlettiği hakkında bilgi sahibi değiliz. I. Eumenes, 22 yıllık hükümdarlığı süresince Pergamon'u orta büyüklükte bir devlet konumuna getirmiştir⁵⁵. Bu dönemde Dynasteia'nın kuzey ve güney sınırlarını güvence altına alma amacı güden, Philetairiea ve Attaleia isimli iki askeri koloni kurulmuştur. Ayrıca Kaikos ırmağının doğusundaki eski Ailos bölgesi kentlerinden Elaia (Kazıkbağları) Bergama'nın limanı haline getirilmiştir. Burası daha sonra krallığın deniz üssü olmuştur⁵⁶. I. Eumenes saltanatı süresince kendinden önce krallık yapmış olan Philetairos'un Bergama'da oluşturduğu nizamnameleri uygulayarak yönetim zafiyeti yaşamadan ömrünü tamamlamıştır⁵⁷.

Pergamon'un ilk iki kralının ortak hedefi Mysia'nın mümkün olduğunca geniş bir bölümüne hükmetmek ve komşu Grek şehirlerini kontrol altında tutmak olmuştur. Her iki kralın iktidarda

⁴⁸ I. Attalos'un seleflerinin Galatlara vergi ödediklerini Livius'tan öğreniyoruz. Livius XVIII, 16, 14.

⁴⁹ M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, (Çev. Sabahat Atlan – Afif Erzen), İstanbul, 1943, s. 184.

⁵⁰ David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I*, s.10. ; Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, London, 1971, s.22.

⁵¹ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul, 1999, s. 466.

⁵² Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.125.

⁵³ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV I. Bölüm-Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, Ankara, 1951, s. 223.

⁵⁴ Giuseppe Cardinali, *Il Regno di Pergamo, Ricerche di storia di diritto pubblico*, Roma,1906, s.103.

⁵⁵ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s. 168.

⁵⁶ Bulletin de correspondance hellénique, LVII, Paris, 1933,s.492.

⁵⁷ Yüksel Güngör, "Bergama Krallık Kültü", *Bergama, Belleten-14*, İzmir, 2015, s.29. I. Eumenes'in ölümü ile ilgili iki görüş vardır. Bincisi, Strabon'a göre eceli ile ölmüştür. İkinci görüş ise; klasiklere göre, gitmiş olduğu bir ziyafette çok içki içmiş olması sonucu ölmüştür. "... İçki yüzünden ölmüş olsa dahi, onun ayyaş bir adam olduğu hükmünü veremeyiz. Çünkü kalp krizinden ölmüş olması ihtimali daha kuvvetlidir..." Willrich, "Eumenes I, Von Pergamon", *Real-Encyclopadie der Klass. Altertum Swissenschaft*, 1909, s.1090.

bulunduğu yıllar Attalos sülalesinin kuruluş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Kralların başarılı bir dönem geçirmelerinde en büyük etken, Attalos Hanedanı'nın eşine az rastlanır bir dayanışma içinde olmasıdır ki bu da krallığın uzun ömürlü olmasını sağlamıştır⁵⁸.

I. Eumenes'den sonra Pergamon Krallığı tahtına I. Attalos (MÖ 241-197) geçmiştir. İlk icraatı, I. Eumenes'in, saldırılarını savuşturmak için vergi ödediği Galatlara vergi vermeyi reddederek, karşı çıkmak olmuştur⁵⁹. Pergamon Krallığı üzerinde baskılarını arttıran Galatlar, I. Attalos'un haraç vermeyi reddetmesi üzerine harekete geçmiştir⁶⁰. Kaikos yakınında Nakrasa'da (Kırkağaç) yapılan savaşta Galat boyu Tolistoboglar mağlup edilmiştir (MÖ 241). Bu mağlubiyetin intikamını almak için hazırlanan Tolistobog'lar, diğer bir Galat boyu olan Tektosag'lar ile birleşmiştir. Ayrıca Seleukos Devleti'nin Anadolu'nun batısındaki topraklarında kardeşi II. Seleukos'a (MÖ 246-225) isyan ederek, krallığını ilan eden Antiokhos Hieraks da Pergamon'u ele geçirmek düşüncesiyle bu iki Galat boyu ile hareket etmiştir. Pergamon'u kuşatan Antiokhos Hieraks, I. Attalos'un direnişini kırmayı başaramamış ve kuşatmadan vazgeçmiştir. Kuşatmanın kaldırılmasını istemeyen Galat'lar bağımsız hareketle Pergamon yakınındaki Aphrodision'a (*Aphrodit Tapınağı*) saldırmıştır. Galatlar ikinci kez yenilmekten kurtulamayarak krallık topraklarını terk etmişlerdir (MÖ 238)⁶¹. Daha sonra Hellasontos Frigyası'nda, Lidya'daki Koloe (*Marmara*) Gölü yakınlarında ve Kria'da Harpasos/Harpasa Nehri (*Akçay*) kıyılarında yapılan savaşlarda Antiokhos Hieraks mağlup olmuş ve Anadolu'yu terketmek zorunda kalmıştır. I. Attalos, Galatlara karşı kesin bir zafer kazanarak iki başarıya birden imza atmıştır. I. Attalos bir yandan kendi şehrini güvence altına alırken, diğer yandan bölgedeki diğer kentleri de tehdit eden bir belayı uzaklaştırmış, onların da güvenliğini sağlamıştır. Bu nedenle I. Attalos bütün Yunanistan'da soter (*kurtarıcı*) ve basileus (*kral*) ilan edilmiştir⁶². Böylece I. Attalos'un Anadolu'daki itibarı artmıştır. I. Attalos artık bölgedeki kentlerin baş müttefiki ve bağımsızlıklarının garantörü olarak Seleukosların yerini almaya başlamıştır. Kıyı bölgesindeki Hellen kentleri Attalos'u dostu ve koruyucusu olarak görmekteydi. Kyzikos başta olmak üzere, Troas bölgesindeki Lampsakos, Ilion ve Aleksandreia, güneye doğru Smyrna'yı içine alan pek çok kent onunla ittifak kurmuştur⁶³.

Suriye Krallığı açısından I. Attalos'un kendisini kral ilan etmesi açık bir isyan demektir. Bu sırada II. Seleukos ölmüş (MÖ 225) ve yerine oğlu III. Seleukos geçmişti. Yaşanan bu taht değişikliğiyle birlikte, I. Attalos'un hızlı yükselişi son bulmuştur. Küçük Asya'yı yeniden zapt etmek isteyen III. Seleukos, kumandanı Epigenes idaresinde bir orduyu Toroslara göndermiştir. Ancak Attalos ile giriştiği iki savaşta da yenilmiştir. Bunun üzerine III. Seleukos, yeğeni Akhaios ile birlikte MÖ 223 yılında Küçük Asya'da Frigya topraklarında ilerlemiştir. Ancak savaş alanına varmadan subayları tarafından öldürülmüştür⁶⁴. Attalos savaşı kazandığı düşüncesiyle geri çekilmiş fakat Akhaios yanındaki askerlerle Attalos'u takip edip askerlerini püskürterek kaybettikleri toprakları geri almıştır. Böylece Attalos MÖ 220 yılındaki topraklarına geri çekilmiştir. Bu yenilgi üzerine Aiol ve İonia şehirleri de Akhaios tarafına geçmişlerdir. Bu mücadeleler sonunda Küçük Asya tekrar Seleukosların eline geçmiştir⁶⁵.

⁵⁸ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.124.

⁵⁹ Livius, XXXVIII, 16,14. ; Strabon, XIII, 4, 2.

⁶⁰ Robert E. Allen, *The Attalid Kingdom. A Constitutional History*, Oxford, 1983, s.28. Mehmet Özsait, "Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları". *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C 2, İstanbul, 1982, s.298.

⁶¹ Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 61,62.

⁶² Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.32.

⁶³ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.19.

⁶⁴ Polybios, *Histories*, (Translated: W. R. Paton), Loeb Classical Library, Cambridge, 1927, IV 48,7.

⁶⁵ R.B. MacShane, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, s.62. ; Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.39.

Anadolu'da üstünlüğünü kaybeden Attalos, Seleukoslar arasındaki aile çekişmelerinden tekrar yararlanma imkânı bulmuştur. Zira Akhaios, Anadolu'yu yeğeni adına ele geçirdikten sonra, kendini bağımsız kral ilan etmiştir⁶⁶. Kazandığı topraklarla yetinmeyip Seleukos krallığının güney kısmını da ele geçirmek için harekete geçmiştir. Akhaios'un Anadolu'nun güneyine hareket etmesini fırsat bilen Attalos, kendisine sadık kalan Hellen kentleriyle iletişime geçmiştir. Ayrıca Galat fatihi sıfatıyla Galatları kullanmayı küçüklük olarak görmediğinden, çoğunlukla Trakyalı, paralı Kelt askerlerden oluşan bir ordu hazırlamıştır⁶⁷. Anadolu'nun iç kesimlerini ele geçirmek için ücretli askerlerini Doğu Mysia'ya sevk eden Attalos, bu bölgeyi tamamen ele geçirmiştir⁶⁸. Fakat uzun bir yürüyüşten sonra bir ay tutulması, Galatları öylesine korkutmuştu ki, daha ileriye gitmek istememişlerdi. Bu nedenle Attalos, daha ileri bir fetih girişiminden vazgeçerek Troas bölgesine çekilmiştir⁶⁹.

III. Antiokhos, isyankâr Akhaios'a karşı yapacağı sefer için Attalos'tan destek istemiştir. Böylece MÖ 216 yılında Attalos, ortak düşmanları Akhaios'a karşı Seleukos kralının yanında bir sefere girişti⁷⁰. Yapılan savaşta Akhaios yenilmiş ve Sardes kalesine kapatılmıştır. III. Antiokhos'un, Akhaios'u Sardeis'te kuşatarak onu sağ ele geçirip öldürülmüş ve nihayet Pergamon Akhaios'tan kurtulmuştur. Böylece, III. Antiokhos Anadolu'daki Seleukos toprakları üzerinde egemenliğini tekrar kurmuştur. III. Antiokhos işbirliği nedeniyle Mysia Bölgesinin büyük bir kısmını I. Attalos'a vererek ödüllendirmiştir. Küçük Frigya Ve Hellespontos Frigyası olarak bilinen Mysia'nın bu kesmine, Pergamon Krallığı'na dâhil edildikten sonra Attaloslar tarafından "Kazanılmış Frigya" (*Phrygia Epiktatos*) denilmiştir⁷¹. Bundan sonra I. Attalos ile III. Antiokhos arasında etkin bir düşmanlık olmadığı görülmektedir. Bu arada Pergamon Krallığı ile Roma arasındaki ilk temas yaklaşık olarak bu tarihlerde kurulmuştur⁷².

I. Attalos, devleti Batı Anadolu'yu ele geçirme amacı güden bir Helenistik monarşi haline getirmiştir. Ancak I. Attalos, Makedonya ve Seleukos gibi iki güçlü devlet etkisiz hale getirilmedikçe kendi varlığını garanti altına alamayacağını anlamıştır. O devirde bu işi başarabilecek tek güç Roma idi. İşte Pergamon krallığının Roma'nın uydusu olmasına yol açacak yakınlaşma bu dönemde başlamıştır⁷³. Küçük Asya devletleri içinde Roma ile ilk defa ittifak yapan Pergamon Krallığı'dır. Krallığın daha sonraki yükselişi, bu ittifaka bağlı kalması ile mümkün olmuştur. Pergamon ile Roma'nın bu dönemdeki dostlukları, Anadolu tarihi bakımından oldukça önemlidir. Taviz vermeden Roma'ya bağlı kalmak, Attalosların dış politikalarının temelini oluşturmuştur⁷⁴.

⁶⁶ Polybios IV, 48,3. ; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.19

⁶⁷ Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 69.

⁶⁸ David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I*, s.10. ; Polybios V, 72, 2.

⁶⁹ Stephen Mitchell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. I The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule. II. The Rise of the Church*, Oxford, 1993, s.22.

⁷⁰ Polybios V, 107, 4. : David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.21.

⁷¹ Strabon, XII.4.3.

⁷² David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.22. Pergamon Krallığı ile Roma arasında ilk hadise MÖ 204 de cereyan etmiştir. Resmi bir görev ile Anadolu'ya gelen Roma'lı beş senatörden oluşan bir heyet, I. Attalos'tan, Phrygia Pessinus'taki (Ballıhisar) ana tanrıça Kybele'ye ait olup gökten düştüğüne inanılan şekilsiz siyah renkli kutsal taşını Roma halkına vermesini istedi. Bu istek yerine getirildi ve Roma'da halk Kybele'ye, Magna Mater (Büyük Ana), Mater Deum (Tanrılar Anası) olarak tapınmaya başladı. Palatinus Tepesi'nde adına bir tapınak yapılarak tanrıçayı temsil eden taş buraya yerleştirildi. M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, s. 83, 84. ; Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.50.

⁷³ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, s. 466.

⁷⁴ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.129.

I. Attalos, kuvvetli müttefiki sayesinde tüm Küçük Asya'yı fethederek krallığını Doğu Akdeniz'in birinci devleti yapmayı hedeflemekteydi⁷⁵. Bu hedefin önündeki en büyük engel Pergamon krallığı topraklarında gözü olan Makedonya kralı V. Philippos (MÖ 221-179) idi⁷⁶. Bu nedenle Roma ile Makedonya Krallığı arasındaki I. Makedonya Savaşı'nda (MÖ 215-205) I. Attalos Roma'nın yanında yer almıştır. Ancak aynı anda Kartacalı Hannibal ile savaş halinde olan Roma, V. Philippos ile Phoinike Barışını imzalamak zorunda kalmıştır. Barış antlaşmasının imzacı taraflarından biri de Pergamon Krallığı'dır⁷⁷.

MÖ 204 yılında Mısır Kralı Ptolemayos IV. Filepator ölmüş ve yerine Ptolemayos V. Epifanes geçmiştir. Yeni hükümdar küçük yaşta olduğundan III. Antiokhos, Mısır'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir. III. Antiokhos, V. Philippos ile ittifak kurup Mısır'a saldırmıştır. Bu topraklara gelirken Anadolu'da birçok şehri yağmalamıştır. Bergama'da bu yağmadan nasibini almıştır. V. Philippos, Bergama topraklarını yakıp yıkmıştır. MÖ 201 yılında Khios Adası'ndaki (*Sakız Adası*) deniz savaşında Philippos, kentin çevresini tümüyle yerle bir etmiştir. Fakat yiyecek bulamadığı için geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır. V. Philippos geri dönerken Attalos, Rodoslularla birlik olup Makedonya ordusunu yenmiştir⁷⁸. Ancak Philippos'un Rodoslulara ve onların yardımına koşan I. Attalos'a saldırıları devam etmiştir. Tehlikenin gittikçe büyümesi üzerine I. Attalos son çare olarak bir elçi göndererek Roma'dan yardım istemiştir. Roma senatonun desteğiyle savaş kararı almış ve Roma'nın karşı hamlesiyle II. Makedonya Savaşı (MÖ 199-197) başlamıştır. Ancak yeniden toparlanan Philippos karşısında hem Rodos hem de Attalos ağır kayıplar vermiştir. Bunun üzerine I. Attalos son çare olarak bir elçi göndererek Roma'dan yardım istemiştir. Roma'nın karşı hamlesiyle II. Makedonya Savaşı başlamıştır⁷⁹. Savaşın başlamasında önemli rol oynayan I. Attalos, MÖ 198'de 24 gemilik bir donanmayla Yunanistan'a giderek savaşa dâhil olmuştur. MÖ 197'de Thessalia'da Kynoskephalai'de yapılan savaşlarda V. Philippos ağır bir yenilgiye uğratılmıştır⁸⁰. Ancak I. Attalos bu zaferi görememiş; çünkü savaştan kısa bir süre önce ölmüştür⁸¹.

Yüksek düzeyde bir zekâya ve inceliğe sahip yetenekli bir genç olan II. Eumenes, MÖ 197 yılında babasının ölümünden sonra kral olmuştur⁸². Babasının Romalılarla ittifaklık politikasına sadık kalan II. Eumenes, MÖ 195 yılında Romalı proconsul L. Flamininus'un daveti üzerine Yunanistan'ın Korinthos kentinde düzenlenen konferansa katılmıştır. Konferansın gündem maddesi Sparta Kralı Nabis'in Makedonya Kralı V. Philippos'tan aldığı Argos kentinin özgürlüğüdür⁸³. Böylece II. Eumenes saltanatına Roma'nın Sparta Tiranı⁸⁴ Nabis'e karşı yaptıkları savaşla

⁷⁵ M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, s. 85. Akdeniz'de söz sahibi olabilmek için bir donanma projesi başlatan I. Attalos, MÖ 208 yılında Aigina Adasını Aitolialılardan 30 talabton karşılığında satın alarak bir deniz üssü kurdu. Robert Malcolm Errington, "Roma and Greece to 205 B.C.", (Ed: A.E.Astin – F.W.Walbank), *Cambridge Ancient History VIII*, Cambridge,2006,s.102.

⁷⁶ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 153.

⁷⁷ Livius, XXIX.12.

⁷⁸ Polybios, XVI.1; Livius, XXXII.34.8. ; Diodorus, XXVIII.5.

⁷⁹ F.W.Walbank, *Philip V of Makedon*, Cambridge,1940, s.310.

⁸⁰ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 153. MÖ 197 yılının Haziran ayında Tesalya'nın Kynoskephalai (*Köpekafaları*) mevkiinde yapılan *Kynoskephalai Barış Antlaşması*, Pergamon Krallığına Büyük bir kazanç sağlamadı. Ona armağan edilen tek yer Aigina Adası'ydı. Polybios, XVIII.47.10-11. ; Livius, XXXIII.34.10.

⁸¹ I. Attalos Boiotia halkını Makedonya üzerine yapılacak savaşa hazırlamak için MÖ 197 yılı baharında Teb kentine gitti. Nutuk niteliğindeki konuşmasının ortasında aniden fenalaşıp yere yığıldı. Hasta olduğundan bir süre Teb kentinde dinlendi. Yarı felçli olarak Bergama'ya getirildikten kısa bir vakit sonra öldü. Yüksel Güngör, "Bergama Krallık Kültü", s.31.

⁸² Livius, XXXIII, 25.

⁸³ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.187

⁸⁴ Tyran sözcüğünün kökeni, Lydia dilinde "bey" ya da "efendi" anlamına gelen tyrannos'a dayanmaktadır. Oligarşi ile yönetilen devletlerinde, yönetimi zorla, yasal olmayan bir şekilde ele geçiren kişiye tyran (zorba-despot)denmektedir. Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s.55.

başlamıştır. Kral II. Eumenes, Akhaia Birliği ve Sparta kralı Nabis arasında yaşanan Yunanistan'daki anlaşmazlığı, Romalı komutan T. Quinctius Flamininus ile omuz omuza vererek askeri yollarla son vermiştir⁸⁵. Yapılan barış antlaşması ile Peloponnesos'taki (*Mora*) Argos kenti bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak Sparta Kralı Nabis, barış koşullarına uymamış ve MÖ 192'de Aitolia Birliği'nin desteğini alarak savaşı yeniden başlatmıştır. II. Eumenes, Nabis'e karşı yeni bir savaş için Yunanistan'a yelken açmıştır. Ancak bu sırada Seleukoslar Kralı III. Antiokhos, krallığını yeniden ayağa kaldırma çabasına giriştiğinden Roma'nın müdahalesiyle Sparta ile barış yapılmıştır⁸⁶.

III. Antiokhos, Kynoskephalai barış anlaşmasından sonra MÖ 197'den itibaren Kilikya'dan Çanakale Boğazı'na (*Hellespontos*) değin tüm kentleri ele geçirmiştir⁸⁷. Bu durum Attalosların bölgesinin gitgide daralıp kuşatılmasına neden olmuştur. Roma ile Antiokhos arasında sürtüşmelerin yaşandığı bu dönemde, II. Eumenes Roma'yı kışkırtarak Antiokhos ile savaşmaya zorlamıştır. Ancak Roma'nın Anadolu'nun kaderi olması ve oradaki Hellenlerin özgürlüğü hakkındaki endişeleri nedeniyle Antiokhos ile müzakerelere başlamıştır. Diğer taraftan Roma'nın bu tutumu Eumenes'i tedirgin ediyordu. Çünkü Antiokhos'un başarıya ulaşması, Bergama gücünün azalması demektir⁸⁸. Öte yandan, Antiokhos henüz Eumenes'in krallığına karşı harekete geçmemiş hatta bir ittifakla onun desteğini de kazanmaya çalışmıştır. Eumenes'e kızını vermeyi önermiş ve ona Hellen kentlerinin yöneticiliğini vaatetmiştir⁸⁹. Fakat böyle bir ittifakta Eumenes ister istemez ikinci adam olacaktır. Eumenes'in, galip bir Antiokhos'tan ziyade daha çok Roma'dan kazanacakları vardı. Bundan dolayı ittifak teklifini reddetmekle kalmamış, Senatus'un elçilerini krala karşı savaş ilan etmeye kışkırtmıştır. Bunun üzerine Roma, III. Antiokhos'a savaş ilan etmiştir⁹⁰. Roma'nın müttefiki olan II. Eumenes, savaş halinde olduğu Sparta Kralı Nabis ile barış yaparak Roma'nın yanında yer almıştır. MÖ 191'de Roma donanmasının Ege Denizi'ne girmesi üzerine Yunanistan'dan ayrılan ve Roma donanmasıyla Phokaia'da (*Foça*) buluşan II. Eumenes, III. Antiokhos'un donanmasına saldırmıştır. Ephesos (*Efes*) yakınlarında yapılan savaşı kazanan II. Eumenes, Kyme (*Nemrut Köy*), Notion (*Ahmetbeyli*) ve Kolophon (*Değirmendere*) kentlerini geri almıştır⁹¹. Kıyı kentlerini koruyamayan III. Antiokhos, Magnesia ve Sypilum'a (*Manisa*) çekilmiştir. Roma'nın Çanakale Boğazı'nı geçtiğini haber alan III. Antiokhos barış talebi ise Roma ordusu komutanı consul Scipio tarafından reddedilmiştir⁹². MÖ 190'da Pergamon Krallığı ve Roma birleşik ordusu, Sipylos yakınındaki Magnesia'nın (*Manisa*) kuzeyinde, II. Eumenes'in bizzat katılarak ordunun sağ kanadına komuta ettiği savaşta, düşman birliklerinin merkezine yaptığı bir hamle ile zaferi kazanmıştır. Savaşta II. Eumenes'in 24 askeri hayatını kaybetmiştir⁹³. Seleukos kralı ise savaş

⁸⁵ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.132.

⁸⁶ Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s.50. ; Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.73.

⁸⁷ Batı Anadolu'da II. Antiokhos'a teslim olmayan yalnızca üç kent vardı; Smyrna (*İzmir*), Lampsakos (*Lapseki*) ve Aleksandria Troas'tı (*Dalyan Köy*). II. Eumenes Rodos ile bir ittifak kurarak müttefiki olduğu bu kentleri II. Antiokhos'a karşı savundu. Bu doğrultuda Roma'nın desteğini almak isteyen II. Eumenes, Roma'ya elçiler gönderdi ve yardım istedi. Müttefiklerinin çağrısına kayıtsız kalmayan Roma, MÖ 193 yılında Apameia'daki (*Dinar*) barış görüşmelerine üç Romalı elçi gönderdi ve Suriye Kralı III. Antiokhos'u özgür Yunan kentlerine saldırmaması ve Avrupa'ya geçmemesi konusunda uyardı. Ancak Suriye Kralı saldırılarına devan etti. Polybios, XVIII.47. ; Livius, XIII.34.2-3.

⁸⁸ Livius, XXXV, 17. ; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.37.

⁸⁹ Polybios, XXI, 20,8. ; Livius, XXXVII, 53,13. ; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.38.

⁹⁰ R.M Errington, "Roma and Greece to 205 B.C.", s.283. ; R.B. MacShane, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, s.143.

⁹¹ Livius, XXXVII.8. ; Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s.53.

⁹² Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.191.

⁹³ Livius XXXVII.39. ; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi-Cilt:1 Cumhuriyet Kısım:1 Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara, 1987.s.338.

alanından kaçmak suretiyle canını kurtarmıştır⁹⁴. Magnesia Savaşı ile Anadolu'daki Seleukos egemenliği son bulmuştur. Uzun süren müzakereler sonunda, Antiokhos ağır şartlar içeren bir barış antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Savaştan bir yıl sonra, Phrygia bölgesindeki Apameia'da (Dinar) yapılan bu antlaşmaya göre Romalılar; Mysia, Lydia, Phrygia bölgelerini tümüyle Pergamon Krallığı'na bırakmışlardır⁹⁵. Eumenes, savaşta kendi yanında olan kentleri vergiden muaf tutmuştur. I. Attalos'a vergi ödeyen kentler, Eumenes'e vergi ödemeye devam etmişlerdir. Daha önce III. Antiokhos tarafından vergi muafiyeti elinden alınanlar ise bu hakkı tekrar elde etmiştir. Eumenes bu zaferin ardından şerefle karşılandığı Roma senatosunda bir konuşma yaptığı için barış müzakeresine katılamamıştır⁹⁶. Magnesia zaferi ve Apameia Antlaşması sonrası Pergamon Krallığı Anadolu'da en güçlü devlet konumuna gelmiştir⁹⁷. Bu nedenle II. Eumenes, krallığın güvenliğini sağlamak için koloniler kurmuştur. Bunlar; Apollonis (*Mecidiye*), Apollonia (*Uluborlu*), Tipolis (*Yenice*), Hierapolis (*Pamukkale*), Eumonia (*Işıkli*), Dionysopolis (*Ortaköy*), Hellenopolis (*Altınova*), Panion ve Attaleia (*Antalya*)⁹⁸. Ayrıca şimdiye kadar Seleukos Devleti'ne yakınlık politikası güden Kappadokia Krallığı, kazandığı zafer sonrası Pergamon ile dostluk tesis etmiştir. Bu dostluğun bir nişanesi olarak Kappadokia kralı IV. Ariarathes, kızı Stratonike'yi II. Eumenes'e vermiştir⁹⁹.

Apameia Barışı'ndan sonra MÖ 189 yılında Roma konsülü Manlius Vulso, Küçük Asya'da sükuneti sağlamak adına Galatlılar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefere Eumenes'in kardeşleri Attalos ve Ateyanos Bergama ordusunun başında Roma ile birlikte katılmıştır¹⁰⁰. Yapılan iki savaşı da Manlius kazanmış ve Galat topraklarını acımasızca talan etmiştir. Amorion (Emirdağ)'da yapılan barış görüşmelerinde Manlius Vulso, Galat temsilcilerini Apameia Antlaşması gereğince bağımlı kıldıkları Pergamon Krallığı ile barış içinde yaşamaları konusunda uyarmıştır¹⁰¹. Bu durumu kabul edemeyen Galatların Tolistobogilerin beyi Ortiagon, Pergamon hâkimiyetine karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmıştır. Bu nedenle Bithynia kralı II. Prusias ile II. Eumenes arasında meydana gelen savaşta II. Prusias'ın müttefiki olmuştur¹⁰².

Apameia Antlaşması, Mysia'nın tümüyle Pergamon Krallığı'na bırakılmasını öngörüyordu. Mysia'nın doğu bölümünü Bithynia Kralı II. Prusias istiyordu. Bu nedenle Bithynia Krallığı Pergamon'a savaş açmıştır. MÖ 186-184 tarihleri arasında gerçekleşen savaşlarda Galatlar, Hannibal

⁹⁴ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.39, 40.

⁹⁵ Polybius, XXI. 22, 15. ; Livius, XXXVII. 54, 12. ; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s. 41.

⁹⁶ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.133. II. Eumenes savaştan hemen sonra Roma'ya gitti. Anadolu'da oluşturulacak yeni siyasi yapı için krallığı adına en iyi mevkiyi edinmek isteyen II. Eumenes, Anadolu kentlerine terör yatan Galatları Roma'ya şikayet etti. , M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge, 2006, s.408.

⁹⁷ Apameia Antlaşması sonrasında yapılan düzenlemeler ile Pergamon Krallığı en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Krallığın Aigina ve Andros Adaları da dahil olmak üzere 173.000 km² lik bir alana yayıldığı ve bu sınırlar içinde yaklaşık 5.5 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Batı Anadolu ve Trakya Pergamon ile Rhodos arasında paylaşılmış gibiydi. Bu durum, Roma'nın Asya Eyaleti'ni kurmasına kadar sürmüştür. Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s. 90, 91.

⁹⁸ Esen Ögüş, "Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Tarihsel Coğrafyası", *Phasalis. Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi IV*, 2018, s. 325-342.

⁹⁹ Kappadokia Krallığı'nda siyasi evlilikler önemli bir devlet politikası haline gelmiştir. Çocuklarını stratejik açıdan önemli krallıklarla evlendirerek akrabalık kurmak önemli bir siyasi hamledir. Böylece bu krallıklara nüfuz ederek önemli ittifaklar kurmak amaçlanmıştır. Salih Soslu, "Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar", *CAD*, C.36, S.61, s. 11, 12.

¹⁰⁰ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.134.

¹⁰¹ Livius, XXXVIII, 40,1-3. ; Mehmet Ali Kaya, "Ankyra (Ankara) ve Galatlar", *Kebikeç* 9, 200, s. 84.

¹⁰² Polybius, XXII. 21, 1-5

ve Makedonya Kralı V. Philippos, II. Prusias'ın müttefiki olarak yer almışlardır. II. Eumenes ise Kyzikos (*Erdek*) ve Herakleia Pontika (*Karadeniz Ereğlisi*) kentlerinden yardım almıştır¹⁰³.

II. Eumenes, MÖ 184 yılında Lopadion'un (*Uluabat*) doğusunda yapılan savaşta II. Prusias'ı ve müttefiki Ortiagon komutasındaki Galatları yenmiştir. Kendisine "Soter" (*Kurtarıcı*) ünvanını kazandıran bu zafer Likya kenti Telmessus'ta (*Fethiye*) kutlanmıştır¹⁰⁴. Savaşın tarafları Roma'ya elçiler göndererek bir barış müzakeresi gerçekleştirmiştir. II. Eumenes'i, kardeşi Athenaios temsil etti. Roma Senatosu T. Quinctius Flaminius başkanlığında bir elçi heyetini MÖ 183 yılında Anadolu'ya gönderme kararı almıştır. Bu heyet Bithnia Kralı II. Prusias'tan ele geçirdiği yerleri II. Eumenes'e iade etmesini ve Apameia Barışı koşullarına uyulmasını talep etmiştir¹⁰⁵. Böylece Küçük Frigya'nın hakimiyetini ele geçiren Pergamon Krallığı'nın kuzey sınırları Propontis'in (*Maramara*) güney kıyısına ve Mysia'daki Olympos Dağı'na kadar genişlemiştir¹⁰⁶.

II. Eumenes'in bu zaferi, yeni bir savaşın kıvılcımı olmuştur. Sınırlarını batıya yaymak isteyen Pontus Kralı I. Pharnakes, Pergamon'un Galatia'da egemenlik kurmasından rahatsızlık duyarak harekete geçmiştir. Galat boylarından Kassignatos ve Gaezaroriks'i yanına çekip, Kappadokia kralı IV. Ariarathes ile müttefiklik kurmuştur. II. Eumenes ise önce kardeşi Attalos'u Roma'ya göndererek sorunu diplomasiyle çözmek istemiştir. Romalı senatörler Attalos'a, bu sorunu çözeceğinin sözünü vermiştir¹⁰⁷. Ancak bu diplomasi trafiği sırasında Pharnakes, Sinope'yi (*Sinop*) ve Galatya'yı ele geçirmiş, Kappadokya ve Paphlagonia topraklarına saldırmıştır¹⁰⁸. Bunun üzerine II. Eumenes, MÖ 179 yılında bir sefere çıkarak Bithynia Kralı I. Pharnakes'i mağlup etmiştir¹⁰⁹.

Bu sırada Makedonya Krallığı tahtına geçen II. Perseus Roma'ya karşı savaş hazırlığına başlamıştır. Makedonya kralının amaçlarını sezen II. Eumenes Roma'ya gitmiş, orada büyük saygı görmüş, gizli Senato toplantısına katılarak Roma'yı uyarmıştır¹¹⁰. Dönüş yolculuğunda ise, Delphoi'de II. Perseus tarafından tertip edilen bir suikast girişiminden ağır yaralı olarak kurtulmayı başarmıştır¹¹¹. Bunun üzerine Roma harekete geçmiş ve nihayetinde III. Makedonya Savaşı (MÖ

¹⁰³ Kyzikos ile Pergamon Krallığı'nın geçmişe dayanan bir dostluğu vardı. Bu dostluk I. Attalos'un Kyzikos kentinin saygın beylerinden birinin kızı olan Kraliçe Apollonis ile evlenmesiyle perçinlenmişti. Herakleia Pontika'nın II. Eumenes'in müttefiki olarak savaşa katılmasının nedeni ise Herakleia'ya bağlı olan Kieros (*Prusias ad Hypium = Üskübü*) ve Tieion'un (*Tieum = Hisarözü*) II. Prusia tarafından ele geçirilmiş olmasıydı. Diodorus, XXXIX.23. ; Polybius, XXV.2.

¹⁰⁴ Bu savaşta II. Eumenes'in en önemli rakibi, onu hem denizde hemde karada mağlup eden Kartacalı Hannibal'di. Hannibal deniz savaşlarının birinde aldığı zekice bir tedbir sayesinde yenilmekten kurtuldu. Hannibal kendisini kuşatan Pergamon filolarına beyaz bayrak çekerek teslim olacağını ilettili. Pergamon gemileri yaklaştığı zaman ise içi yılan dolu *amforaları* (iki kulplu çömlek) onların güvertelerine attı. Gemilerin yılanlarla dolması üzerine Pergamonlu askerler denize atladılar. Böylece Hannibal filosunu kurtardı ve Pergamon donanmasını yendi. Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus. On the Great Generals of Foreign Nations*, (Transl: J. C. Rolfe), Loeb, Cambridge, 1966, s.10. Hannibal'in yılanlarla kazandığı deniz savaşı, Pergamon'daki Büyük Sunak'ın frizindeki bir kabartma heykel grubunun yapılmasının esin kaynağı oldu. Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.99.

¹⁰⁵ Livius, XXXIX.51.1.

¹⁰⁶ Strabon, XII.8.2. ; Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.196.

¹⁰⁷ Polybius, XXIV. 5. ; Livius, XL 20,1,4.

¹⁰⁸ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.197.

¹⁰⁹ Polybius, XXV. 2. ; Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 92.

¹¹⁰ Livius, XLII.6.3. ; C. Habicht, "The Seleucids and Their Rivals", *CAH, Vol. 8: Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, Cambridge University Press, 1989. s.306. ; R.B. MacShane, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum.*, s. 177.

¹¹¹ II. Attalos, bu suikast sonucu II. Eumenes'in öldüğünü zannederek, onun eşi Stratonike ile evlenmiştir. Ancak II. Eumenes canlı olarak geri dönmüş ve II. Attalos krallığı tekrar ona devretmek istemiştir. Lakin II. Eumenes durumu uygunlukla karşılayıp hem eşini hem de tahtını kardeşine bırakmıştır. Diğer taraftan II. Attalos, II. Eumenes öldüğünde, Stratonike'nin II. Eumenes'ten doğan hiçbir çocuğuna bakmak istememiştir. Yalnızca kardeşinin erkek çocuğu olan III. Attalos'u büyütmüş, eğitmiş ve ölmeden önce ona taç giydirek kendisinden sonra kral olacağını ilan etmiştir. Muzaffer Demir, "Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti", *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C 1, İzmir, 2011, s. 17.

171-168) başlamıştır. Roma'nın Pydna'daki zaferiyle sonuçlanan bu savaş, aynı zamanda Pergamon – Roma dostluğunun bozulmasının başlangıcı olmuştur¹¹².

Yaşanan gelişmeler, II. Eumenes'in Anadolu'daki düşmanlarını harekete geçirmiştir. Galatlar yaşadıkları ağır mağlubiyetlere rağmen yeniden harekete geçerek Roma'ya elçiler göndermiştir. Civardaki toprakları istila etmeyeceğinin garantisini vererek tam bağımsızlık konusunda Roma senatosunu ikna etmeyi başarmıştır. Yine Bithynia Kralı II. Prusias, Roma'ya elçi göndererek, II. Eumenes'in III. Makedonya Savaşı'nda, Bithynia topraklarını işgal etmekle ve suçlamıştır¹¹³. Roma, bu suçların doğruluğunu araştırmak için Anadolu'ya bir komisyon göndermiştir. Bunun üzerine Eumenes'in kardeşleri de yöneltilen bu suçların asılsız olduğunu ispatlamak için Roma'ya gitmişlerdir. Ancak senatus onların savunmasını ikna edici bulmayıp, başında II. Eumenes'e karşı olduğu bilinen Gaius Sulpicius Galus'un olduğu yeni bir komisyon göndermiştir¹¹⁴.

Yaşanan tüm gelişmelerden sonra II. Eumenes, Roma'daki statüsünü tamamen kaybetmiştir. Roma'nın bu tutumuna rağmen Eumenes Roma'ya karşı bir ittifaka girmemiştir. Roma, Bergama'yı parçalamak için Eumenes'in kardeşi Attalos'u kullanmak istese de Attalos böyle bir tutum içine girmemiştir¹¹⁵. Roma'nın çıkarıcı politikasının farkına varan Eumenes, Romalılarla mesafeli ancak kendi çıkarları doğrultusunda bir yol izlemiştir¹¹⁶.

Kral II. Eumenes ile Pergamon gücünün zirvesine ulaşmıştır. Üstelik bu sadece siyasetle sınırlı olmamakla beraber, bazıları kendisinden sonra gelen krallar tarafından tamamlanan büyük mimari faaliyetleri başlatmıştır. Yukarı Kale bölgesinde Tanrı Zeus ve Tanrıça Athena'ya adadığı bir sunak ile bu alanın doğusunda dönemin en ünlü yapıları olan Pergamon Kütüphanelerini¹¹⁷ inşa ettirmiştir.

¹¹² II Eumenes'in öldüğünü sanan Galatlar yeniden isyan etti. Bunu üzerine II. Eumenes, kardeşi Attalos'a, Galatlara karşı Roma'nın yardımını almak için senatörlerle görüşme görevini verdi. Görüşme sonucunda Attalos'un isteğiyle Senatus tarafından Anadolu'ya bir komisyon gönderildi²²⁹. Komisyonun, Galatlarla Phrygia bölgesindeki Synnada (Şuhut) kentinde yaptığı konferansa Attalos'un katılmasını istememiştir. İşte bu, Pergamon Krallığı ile Roma arasındaki bağın kırıldığı ilk olaydır. David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.45. Roma ile Pergamon arasındaki drurumun farkında olan Makedonya Kralı Perseus, Romalılarla ve müttefikleri olan Eumenes'e karşı Yunanistan'da karşı bir politika yürütmüştür. Perseus, Eumenes'in Roma'ya tamamen sadık olmadığını ve hatta bir barış görüşmesi için Makedonya kralı ile müzakere ettiğini ileri sürdü. II. Eumenes, kendisine karşı yapılan suçlamalar nedeniyle bizzat Roma'ya gitmeyi lüzümlü görmüştür. MÖ 166 yılının kış aylarında Roma'nın liman kenti Brundisium'a gelen II. Eumenes "persona non grata" (istenmeyen kişi) ilan edilmiş ve kendisinden derhal İtalya'yı terketmesi istenmiştir. M.E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, s. 102, 103.

¹¹³ Mehmet Özsait, "Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları", s. 301.

¹¹⁴ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.45.

¹¹⁵ Yüksel Güngör, "Bergama Krallık Kültü", s.32.

¹¹⁶ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.135.

¹¹⁷ Bu kütüphane 1880 yılında akropolde yapılan kazılarda Carl Humann ve Prof. Conze tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bilim, felsefe, tıp, edebiyat vd. pek çok alanda yaklaşık 200. 000 civarında yazma eseri ve papirüs dışındaki kodeksleri olduğu tahmin edilmektedir. Charles Gates, *Antik Kentler-Antik YakınDoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da KentSEL Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev. Barış Cezar), İstanbul, 2019, s.389. ; A. Gürlek, "Kütüphanecilik Tarihimizde Bergama Kütüphanesinin Önemi", s.149. Kütüphane kurma fikri I. Attalos tarafından ortaya atılmış, II. Eumenes zamanında kitap toplama ve kütüphane binasının inşasına başlanmış ve II. Attalos zamanında çalışmalar tamamlanmıştır. Pergamon Kraliyet Kütüphanesi, Hellenistik dünyanın en önemli kültür merkezleri olan Aleksandreia (İskenderiye) ve Antiocheia (Antakya) kütüphaneleriyle eşdeğer konuma gelmiştir. Hüseyin Üreten, "Antikçağ Anadolu'sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon-Kraliyet Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliği*, C. 22, S 4, 2008, s. 435. Mısır tarafından Pergamon'a uygulanan papirüs yasağıyla birlikte Pergamon kütüphanesinde ihtiyacı karşılamak için parşömen icat edilmiştir. Pergamon icat ettiği parşömeni diğer kentlere satarak önemli bir gelir kapısı yaratmıştır. Demet Sağlam, "Parşömen", *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, Bergama Belediyesi Yayınları, 7, 2011, s. 327-329. Koyun derisinden üretilen parşömen papirüse oranla üretimi pahalı ve meşakkatlidir. Ancak parşömenin iki tarafına da yazılabilmesi sayesinde rulodan kodekse geçilmiştir. Altan Afsar, "Parşömenin Önemi, Üretimi ve Kullanım Olanakları", *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, Bergama Belediyesi Yayınları, 2011, s. 315. Krallık MÖ 133'te Roma hâkimiyetine geçtikten sonra MÖ 44 yılında Roma imparatoru Caesar'ın ölümüyle başlayan iç savaş nedeniyle kütüphane önemini kaybetti. Antonius zamanında ise MÖ 47'de yanan İskenderiye Kütüphanesinin yerini doldurması için Mısır Kraliçesi Kleopatra'ya hediye edilen Pergamon Kütüphanesi İskenderiye'ye taşındı. Musa Baran, *Troy, Pergamon, Sardes, İzmir and its Surroundings*, İzmir, 1986, s. 28.

Philetairos döneminden kalma eski sur duvarlarının önündeki bölge ile Aşağı Agora arasındaki alana, üç terasa yayılan büyük bir gymnasium¹¹⁸ yaptırmıştır¹¹⁹. Bu dönemde Pergamon’u Anadoludaki diğer Helenistik kentlerden önde tutan diğer bir yapı Pergamon Asklepieionu¹²⁰ ve burada tapınılan Asklepios Soter’in¹²¹ (Kurtarıcı Asklepios) sağlık kültürüdür¹²².

II. Eumenes ölünce yerine 61 yaşındaki kardeşi II. Attalos (MÖ 159-138) geçmiştir. Abisi II. Eumenes kral iken, II. Attalos devlet yönetiminde, askeri seferlerde, diplomatik müzakerelerde önemli bir rol oynamış ve ağabeyine sadık kalmıştır. Roma tarafından kendisine krallığın bir bölümünün önerilmesine rağmen ağabeyine sadık kalmış ve “Philadelphos” (*kardeşsever*) lakabını almıştır¹²³. II. Attalos ağabeyinin izinden yürümüş ve Roma’ya bağlılık siyasetine devam etmiştir¹²⁴.

II. Attalos tahta çıkışının ertesinde senesinde Kappadokya Krallığı’ndaki taht mücadelesinde taraf olmak zorunda kaldı. Zira MÖ 158’de isyancı Orophernes Kappadokya’nın meşru kralı IV. Ariarathes’in tahtını ele geçirmiştir. II. Attalos döneminde Roma ile yaşanan ilk fikir ayrılığı, bu hususta yaşanmıştır; Roma, Kappadokia Krallığı’nı kardeş olan V. Ariarathes ile Orophernes arasında pay edilmesi gerektiğini savunurken, II. Attalos, kayınbiraderi IV. Ariarathes’i destekleyerek Orophernes’i devre dışı bırakmıştır¹²⁵.

II. Attalos döneminin en önemli olaylarından biri de Bithyniya Kralı II. Prusias ile yaptığı savaşlardır. Bithynialılar, MÖ 156 yılında Pergamon topraklarına saldırmıştır. Romalı senatörler, sorunu yerinde görmek için üç kişilik bir elçi heyeti görevlendirmiştir¹²⁶. Ancak II. Attalos buluşma yerine gittiğinde II. Prusias tarafından tuzağa düşürülmüştür. Büyük kayıplar veren II. Attalos Pergamon’a sağ olarak geri dönmüştür. Onu takip eden II. Prusias kenti kuşatarak etrafını yağmalamıştır. Roma tarafından gönderilen elçiler bu duruma müdahale etmeden aynı yıl Roma’ya

¹¹⁸ Gymnasium, kelime olarak çıplak anlamına gelen Gymnos’ dan türemiş olup, spor yapılan yer anlamına gelmektedir. Yöneticilerine ise Gymnasiarkhos adı verilir. Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1997, s. 71. Gymnasiumlarda ilk etapta iyi asker yetiştirilmesi amaçlansa da, fiziksel eğitimle ruhsal ve zihinsel uyumun sağlanmasına da dikkat edilirdi. Nezih Başgelen, *Antik Çağ Kent Yaşamında Kamusal Spor Mekanları ve Anadolu Gymnasioları Genel Bir Bakış*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 8. Bir kamu binası niteliğinde olan bu yapılar çok yönlü kullanıldı. Okul eğitimi, felsefe dersleri, güreş ağırlıklı spor müsabakaları, sosyal eğlence aktiviteleri gibi pek çok fonksiyonu vardı. Hüseyin Üreten, “Hellenistik Dönem’de Pergamon’da Görev Yapmış Olan Gymnasiarkhos’ların Onurlandırılması” *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 43, 2, 2003, s.177.

¹¹⁹ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.136.

¹²⁰ Asklepieion Antik dünyanın sağlık merkezidir olup mabedin giriş kapısındaki levhada “*Tanrıların fermanına göre bu mukaddes yere ölümün girmesi yasaktır*” yazılıydı. Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Asklepieion*, İstanbul, 1954, s. 14. Efsaneye göre; MÖ 4. yy’da zengin biri olan Arkias, Madra dağlarında avlanırken attan düşüp ayağını kırar. Arkias Bergama’ya getirilir ancak burada doktor olmadığından Kos (İstankoy) sağlık merkezine getirilir ve tedavi edilir. Bu kutsal alandan esinlenen Arkias Pergamon’da benzerini inşa etti. O. Deubner, *Das Asklepieion von Pergamon*, Berlin, 1938, s.13.

¹²¹ Asklepios inanışa göre Antik dünyanın sağlık tanrısıdır. Efsaneye göre; Asklepios, Apollon (Güneş Tanrısı) ile Thesselia (Yunanistan) kralı Phlegyas’ın kızı Koronis’ten dünyaya gelmiştir. Khiron’da eğitim gören Asklepios, hastaları iyileştirme, ölüleri diriltme yeteneği kazandı. Hades (Ölüm Tanrısı), bu durumu Zeus’a (Baştanrı) şikâyet edince ve Zeus dünya düzenini bozan Asklepios’u yıldırımlarıyla öldürdü. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul, 1970, s. 63-64. Pergamon Asklepios kültürü Anadolu’da Lokman Hekim olarak karşılık bulmuştur. Zira Asklepios gibi ölüleri diriltme gücü olan Lokman Hekim, bu nedenle Cebrail tarafından öldürülmüştür. Ayrıca Asklepios; Mısır’da Hürmüz, Araplarda İdris, İran’da Trita olarak efsaneleşmiştir. Süheyl Ünver, *Türk Mitolojisinde Yaşayan Lokman Hekim ve Hipokrat*, İstanbul, 1938, s.1976-1977.

¹²² Jürgen W. Rietmüller, “Pergamon Asklepieionu”, (Ed. Felix Pirson-Andreas Scholl), *Anadolu’da Hellenistik Bir Baskent Pergamon*, İstanbul, 2014, s.492.

¹²³ David Magie, *Anadolu’da Romalılar I, Attalos’un Vasiyeti*, s.56.

¹²⁴ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV I. Bölüm-Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinyalı ve Bergama Krallıkları* s. 243.

¹²⁵ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s.156.

¹²⁶ Polybius, XXXII.16.1. ; Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.133.

geri dönmüştür¹²⁷. II. Attalos İle II. Prusias arasındaki anlaşmazlık MÖ 154 yılına kadar devam etmiştir. Roma tarafından yalnız bırakıldığını anlayan II. Attalos, Giritlilerde yaptığı anlaşma sonucu onlardan ücretli askerler temin etmiştir. Ayrıca Kappadokya, Pontos, Rodos ve Kyzikos krallarından yardım istemiştir. Bu talebe tüm krallar olumlu cevap vermiştir¹²⁸. Bu durumdan rahatsız olan Roma Pergamon Krallığı'na uyguladığı cezalandırma politikasına son vermiştir¹²⁹. Nitekim Roma Senatosu yeni bir heyet göndermiş ve MÖ 156 yılında Kadoi (*Gediz*) kentinde savaşın taraflarının katıldığı bir konferans düzenlemişlerdir. Uzlaşmadan uzak tavır takınan II. Prusias, heyet tarafından suçlu bulunmuştur¹³⁰. Konferans sonrası Romalı elçiler üç gruba ayrılmıştır; bunlardan ilk grup Roma'ya dönerken, biri İyonya bölgesine, diğeri ise Hellaspontos bölgesine gitmiştir. Anadolu'da kalan bu iki grubun amacı Bithynia Kralına karşı düşmanlığı örgütlemektir. Heyetlerin raporu doğrultusunda Roma, müttefiki olan kentlerden II. Prusias ile ilişkilerine son vermelerini ve II. Attalos'a destek vermelerini istemiştir. Ancak Anadolu'da yürüttüğü elçiler odaklı bu politikada başarılı olamamıştır. Nihayet MÖ 154 yılında görevlendirdiği elçiler L. Apuleius ve C. Petronius, savaşı durdurmayı başarmıştır. II. Prusias tazminat olarak II. Attalos'a, Attalos'a 20 gemi ve 20 yıl için 500 talent savaş tazminatı vermeyi kabul etmiştir¹³¹. MÖ 149 yılına gelindiğinde ise babasına karşı isyan ederek bir iç savaş başlatan II. Nikomedes'i destekleyen II. Attalos, Nikomedes'in Bithynia kralı olmasını sağlamıştır. Böylece Pergamon ile Bithynia arasındaki savaşlar son bulmuştur¹³².

Roma MÖ 149'da Makedonya'ya savaş ilan etmiş ve müttefiki II. Attalos yine Roma'nın yanında yer almıştır. Roma ile Makedonya arasında başlayan Dördüncü Makedonya Savaşı'nın (MÖ 149-146) ilk yılında Makedonya Kralı Perseus'un oğlu Andriskos, Roma ile yapılan tüm savaşları kazanmıştır. Ancak ertesi sene yapılan savaşta mağlup edilen Andriskos, Trakya'ya kaçmış ancak buradaki Trak beyi tarafından Romalılara teslim edilmiştir¹³³. Kazanılan bu zaferden sonra sıra Andriskos'un destekçilerine gelmişti. Bu noktada devreye giren II. Attalos, generali Philopoimen'un komutasındaki bir orduyla Akhaialıları mağlup etmiştir¹³⁴. Ayrıca II. Attalos MÖ 145 yılında Trakya'daki faaliyetleri sonucu Kaine (*Caeni*) kabilesine ait toprakları Pergamon sınırlarına dahil etmiştir¹³⁵.

II. Attalos, MÖ 145 yılından sonra zamanını daha çok anıtsal sanat eserleri yaptırmak ve krallık sınırları içerisindeki kentlerin dinsel işleriyle ilgilenmekle geçirmiştir¹³⁶. Onun döneminde basılan *Cistophori* denen gümüş sikkeler, yaklaşık 12 kent tarafından basılan ortak para haline gelmiştir¹³⁷.

21 yıl krallık yapan II. Attalos, MÖ138 yılında 82 yaşında ölmüş ve yerine 33 yaşında olan III. Attalos(MÖ 138-133) geçmiştir. Tahta çıktığında Pergamon'a yönelik bir tehdit yoktu. Nitekim Amblada'ya karşı yapmış olduğu sefer ve kazandığı zaferi dışında askeri veya siyasi bir başarısı

¹²⁷ Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması* s.79.

¹²⁸ Polybius, XXXIII.12-13. ; , C. Habicht, "The Seleucids and Their Rivals", s.360.

¹²⁹ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.203.

¹³⁰ Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.133.

¹³¹ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.60.

¹³² Strabon, XIII.4.2. ; R.B. MacShane, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, s.190.

¹³³ Polybius, XXXVI.10. ; Diodorus, XXXII.15.

¹³⁴ Howard Hayes Scullard, *A history of the Roman World 753 to 146 BC*, Londra, 2000, s.291.

¹³⁵ C. Habicht, "The Seleucids and Their Rivals",s.375. ; Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s.82.

¹³⁶ Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.140.

¹³⁷ Pergamon'un sadece Batı Anadolu'da değil tüm Ege'de geçerli olan gümüş sikkesine *cistophori* denmesinin sebebi üzerindeki yılan tasvirinin mistik bir sandığa, yani *cistaya* sarılmış şekilde yapılmış olmasıdır. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I*, s. 29.

yoktur¹³⁸. III. Attalos Pergamon tahtında beş yıl süreyle en kısa kalan kraldır. III. Attalos seleflerinden farklı bir karaktere sahiptir. Çünkü önceki Pergamon kralları arasında hiç halef-selef çatışması yaşanmamıştır. Ancak II. Attalos'un saltanatı, bize kadar ulaşan ve yetersiz anlatımlarda bir kan dökme ve cinayet karnavalı olarak gösterilmektedir¹³⁹. III. Attalos, bu şiddet eylemlerinden sonra miskin bir biçimde yaşayarak kendini saraya kapatmıştır. Bir kraldan çok bir sanatçı ve araştırmacı gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Krallığın işlerini ihmal ederek, ,botanik, zooloji, tıp, farmakoloji ve metalürji sahalarında incelemeler yaparak eserler verdiği bilinmektedir¹⁴⁰. Bahçesinde zehirli ve zehirsiz bitkiler yetiştirip, onların karışımından zehirli ilaçlar üretmiştir. Bu zehirli ilaçları ise arkadaşlarına özel hediye olarak göndermiştir. III. Attalos, ürettiği panzehirleri ise, o dönemde suç sayılmadığı için ölüm cezasına çarptırılmış mahkûmlarda denemiştir¹⁴¹. Bunun dışında kimi zar oyunları ve satrancım mucidinin III. Attalos olduğu görüşü hakimdir¹⁴².

III. Attalos'a ilişkin olumsuz tanımlamalar yapılmasında ve böyle anılmasında kanımızca iki neden vardır. Birincisi ona mal edilen katliamlar, dönemin etkili komutanı Philopoimen ile III. Attalos arasında yaşanmış bir iktidar mücadelesi kaynaklı olabilir. Eğer böyleyse III. Attalos tarafından yapıldığı söylenen katliamlar, üst düzey devlet adamları, Philopoimen ve onun destekçileriyle sınırlı olduğu görüşü daha gerçekçi olacaktır. Çünkü bu durumda III. Attalos tarafından öldürüldüğü bilinen tek sivil, gramer hocası Telmessoslu Dphidas'tır¹⁴³. III. Attalos'u kötü ününün diğer bir kaynağı, Pergamon Krallığı'nı Roma'ya armağan etmesinden dolayı ona duyulan öfke dolu söylemler olabilir. Yorumu açık bu bilgilerin arasında tek gerçek vardır ki o da III. Attalos'un bilinen tek icraatı Pergamon Krallığı'nı Roma'ya vasiyetidir¹⁴⁴.

III. Attalos, hem Attalosların hem de Pergamon'un son kralıdır. III. Attalos, annesinin bir bronz heykelini yaparken başına güneş geçmesi sonucu yatağa düşmüş ve bir hafta sonra da ölmüştür¹⁴⁵. Ancak Krallığın sonunu getiren olay ne bu ölüm ne de bir düşman saldırısının getirdiği yıkımdır. Pergamon Krallığı MÖ 133'de yaşamını yitiren III. Attalos'un bir vasiyetle krallığı Roma'ya miras bırakmasıyla son bulmuştur. Philameter (*anne sever*)¹⁴⁶ lakaplı III. Attalos'un

¹³⁸ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.207.

¹³⁹ Kroniklere göre, kral amcasını zehirledikten sonra kendisine karşı komplo hazırlamakta oldukları ve hem Stratonike'nin hem de nişanlandığı Berenike'nin ölümüne neden oldukları suçlamasıyla akrabalarını da astırmıştır. Yine babasının dostlarından en etkili olanların sadakatinden kuşkulananarak onları iktidardan uzaklaştırmış ve hatta çoğunu askerleriyle, komutanlarıyla birlikte, kanlarını ve çocuklarını bile esirgemeksizin, ücretli barbar askerlere öldürtmüştür C. Habicht, "The Seleucids and Their Rivals", *CAH, Vol. 8: Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, Cambridge University Press, 1989, s. 376, 377. ; Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.63.

¹⁴⁰ Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s. 88, 89.

¹⁴¹ Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.144.

¹⁴² Ester V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, s.146.

¹⁴³ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, s.208.

¹⁴⁴ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s.157.

¹⁴⁵ Felix Pirson – Andreas Schooll, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, s.137.

¹⁴⁶ III. Attalos, adı Yunanca'da "ordunun zaferi" ya da "gücün zaferi" anlamına gelen annesi Stratonike'ye hastalık derecesinde düşküdü. Bu nedenle Philameter diye anılmıştır. Sefa Taşkın, "Pergamon Kadınları", *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C 1, İzmir, 2011, s. 139. 140. III. Attalos'un Pergamon'a yazmış olduğu, annesi tarafından kurulmuş olan Zeus Sabazios kültüne ait MÖ 135 tarihli bir mektup, annesine olan bağlılığını ve de dinsel konulara ilgi duyan bir kişi olduğunu göstermektedir. "Tüm kadınların en dindarı olan ve gerek babama ve gerekse bana karşı büyük bir sevgi besleyen ve başta Zeus Sabazios olmak üzere tüm tanrılara karşı büyük bir saygı duyan annem. Kraliçe Stratonike, her işimizde ve birçok tehlikeli durumda bizim yanımızda yer alan ve bize destek veren Tanrı Zeus Sabazios'u eşsiz bir kutsal varlık olarak kentimize getirmiş olduğundan; onun büyük tanrısal gücünü gösteren belirtilerden dolayı Zeus Sabazios (kültünü) Athena Nikephoros tapınağında kurmağa karar vermiş bulunmaktayız. Çünkü buranın, Zeus Sabazios için uygun ve ona layık bir yer olduğunu düşündük ve halkın huzurunda, uygun yer ve zamanda bu tanrı için düzenlenecek kurban törenleri, toplantılar ve ayinler konusunda gereken emirleri verdik..." Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s. 86, 87.

yaşayan yegâne akrabaları kraliyet kanından olmayan uzak kuzenlerle Pergamon kralı olmaya tamamen uygunsuz, Eumenes'in gayrimeşru bir oğlu olan Aristonikos'tur¹⁴⁷. Bu nedenle, krallığını sonunda kimin ele alacağı konusu Attalos için çözülmesi gereken en büyük sorundu. Sadece topraklarına bir varis bulma değil, aynı zamanda Batı Anadolu'yu sürtüşme ve düzensizlikten korumak için bazı yollar bulmak Attalos için gerekliydi¹⁴⁸. Seleflerinin deneyimleri egemen gücün nerede bulunduğunu ve durumu kontrol edebilecek tek yönetimin Roma olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, sorunun apaçık çözümü, Pergamon'un kraliyet mülkünün ve bununla birlikte, Batı Anadolu egemenliğinin Roma'ya vasiyetle bırakılmasıydı¹⁴⁹.

III. Attalos, ölmeden önce hazırladığı vasiyetnamede ülkesini Roma Cumhuriyetine bırakmıştır¹⁵⁰. Bu mülk sadece onun özel servetini değil, aynı zamanda doğrudan krala bağımlı bulunan ve şimdi Roma'nın bağlıları olan kentler yanında kraliyet topraklarını da kapsamıştır. Miras, ne krallığın sınırları içinde yer alan tapınaklara ait toprakları ve sahildeki bağımsız Hellen kentlerinin arazilerini içeriyor, ne de bizzat Pergamon kentini kapsıyordu. Çünkü Attalos vasiyetinde bu kenti özgür bırakmış ve vasiyetin Romalılar tarafından onaylanması gerekeceği koşulunu getirmiştir. Attalos halkı için yapabileceğinin en iyisini yapmıştır. Onları bu vasiyetiyle karışıklıktan ve kaostan, hatta belki Anadolu'da hâlâ kalmış güçlerden birinin saldırısından korumuştur. Fakat vasiyeti Pergamon'u bir krallık başkenti ve bir sanat merkezinden bir eyalet kentine düşürmüş ve çok daha kötüsü olarak vatandaşlarını sonunda Roma vergi toplayıcısının boyunduruğuna sokmuştur¹⁵¹.

Sonuç

Pergamon kenti Küçük Asya'nın (Anadolu) en batısında kurulmuş olup, Bakırçay Ovası'nın kuzey kıyısında yer alır. Bu özelliği nedeniyle Eskiçağlardan itibaren önemli yerleşmelerin merkezi olmuştur. Bölgeler arasında coğrafi konumu nedeniyle de doğal bir sınır oluşturmuştur. Pergamon kenti, antik dönemden sonra da kesintisiz olarak yerleşim görmeye devam etmiştir. Pers hâkimiyeti döneminde Pergamon'un sosyokültürel ve ekonomik gelişimi hızlanmıştır. M.Ö 1. binyılda Anadolu'da yeni güçlü devletler kurulmuş olup Pergamon, bu güçlü devletlerden Phrygia ile Lydia topraklarının sınırını oluşturmuştur. MÖ 547'de Sardes şehrine giren Persler, Lydia Krallığı'nı mağlup edince Ege Bölgesiyle birlikte Pergamon da Perslerin idaresine geçmiştir. Büyük İskender'in MÖ 334'te Granikos Nehri kıyısında Persleri yenmesiyle tüm Anadolu gibi Pergamon da Makedonya egemenliğine girmiştir.

Kent en parlak dönemini MÖ 3. yy. da Büyük İskender'in hakimiyetinde yaşamıştır. Genç yaşta ölen Büyük İskender'in halefleri arasında paylaşırlan Anadolu toprakları uzun süre bir karmaşa dönemi içerisinde kalmıştır. Büyük İskender'in halefleri arasında yapılan mücadelelerin geçtiği bölge olarak Pergamon bu durumdan en çok etkilenen yerlerden olmuştur. Büyük İskender'in ölümünden sonra yapılan paylaşımında Büyük Phrygia Antigonos Monophtalmos'un, Küçük Phrygia (Hellespontine Phrygia) Leonatos'un, Lydia ise Meandros'un payına düşmüştür. M.Ö 301 yılında yapılan Ipsos Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun büyük bir kısmını Lysimakhos ele geçirmiştir. M.Ö 281'de ise Korupedion Savaşı'nda Lysimakhos öldürülünce, Karadeniz bölgesi haricinde Anadolu'nun tek hâkimi Seleukos olmuştur. Seleukos'un egemenliği döneminde küçük krallıklar kurulmaya başlamışlardır. Bu çerçevede Batı Anadolu'da Pergamon Krallığı kurulmuştur. Seleukos, buraya Attalos'un oğlu Tios'lu Philetairos'u vali olarak atamıştır ve Küçük Asya'nın büyük bir

¹⁴⁷ Aristonikos'un kimliğine ilişkin bilgiler kesin değildir. Birçok antik yazar onun II. Eumenes'in, Ephesos'lu bir müzisyen kadından evlilik dışı doğan oğlu olduğunu yazarlarken, sarayla hiçbir ilişkisi olmayan, sıradan bir kimse olduğunu belirtenler de mevcuttur. Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, s. 130.

¹⁴⁸ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.67.

¹⁴⁹ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s.68.

¹⁵⁰ Strabon, XIII, s.2 ; "Populus Romanus bonorum meorum haeres este (Roma Halkı mülkümün varisi olacaktır)"; Charles Texier, *Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C 1*, s. 372.

¹⁵¹ DavidMagie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, s. 69.

kısmına hâkim duruma gelmiştir. M.Ö 190 yılında Magnesia (Manisa)'da Romalılar, Seleukos kralı III. Antiokhos'u yenilgiye uğratmıştır. M.Ö 188 yılında yapılan Apameia (Dinar) Barışından sonra Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı Magnesia'da kendisini destekleyen Pergamon kralı II. Eumenes'e bırakılmıştır. Helenistik dönem Anadolu tarihinin yaklaşık olarak MÖ 280-133 tarihleri arasındaki zaman diliminde, bir kent kimliğinin ötesine geçerek bölgesel bir devlet olan Pergamon, önemli bir misyona sahip olmuştur. Hanedan mensuplarının uyguladıkları akılcı siyaset, barışçıl kanunlar ve kültürel gelişimi destekleyici politikaları sayesinde Pergamon Krallığı Helenistik Dönem Küçük Asya'sının en önemli kenti olmuştur. M.Ö 133 yılına kadar devam eden bu süreç, III. Attalos'un ölümüyle değişmiştir. III. Attalos, Pergamon Krallığı'nı Roma Cumhuriyeti'ne miras olarak bırakmıştır. Bu dönemde Pergamon Krallığı'nın mirasçısı olan Roma Cumhuriyeti, bu vasiyete karşı çıkan Aristonikos'un ayaklanması ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasıyla Roma vasiyetin gereği olarak buraya bir vali atamıştır. Böylece M.Ö 129 yılında Batı Anadolu'da Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaleti olan Asya Eyaleti (Provincia Asia) kurulmuştur.

Pergamon krallığı, uyguladığı iç ve dış politikası sayesinde adından yüzyıllarca bahsettirmeyi başarmıştır. Antik dönemden sonra da kesintisiz olarak yerleşim gördüğünden Pergamon kenti hiçbir zaman tarihin karanlığına gömülmeden bugünkü adıyla Bergama olarak varlığını sürdürmüştür.

Kaynakça

- AFŞAR, Altan, "Parşömenin Önemi, Üretimi ve Kullanım Olanakları", *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, Bergama Belediyesi Yayınları, s. 313- 323, 2011.
- AKARCA, Aşkıldil, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I Şehir ve Savunması*, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- AKDENİZ, Engin, "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *Tüba – Ar12*, 2009.
- AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1988.
- AKYURT, İ.M., *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1998.
- ALLEN, Robert E., *The Attalid Kingdom. A Constitutional History*, Oxford, 1983.
- ARSLAN, Murat, *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, YILMAZ, Cuma Ali, "Hellenizmin Gölgesinde Diadokhlar Dönemi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:27, Sayı:2, Sayfa: 361-373, Elazığ, 2017.
- ATAR, Zafer, Karabulut, Asuman, "Bergama'nın Arkeolojik Önemi Ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16 S.1, 2018.
- AUSTİN, Mitchel, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge, 2006.
- BARAN, Musa, *Troy, Pergamon, Sardes, İzmir and its Surroundings*, İzmir, 1986.
- BAŞGELEN, Nezi, *Antik Çağ Kent Yaşamında Kamusal Spor Mekanları ve Anadolu Gymnasionları Genel Bir Bakış*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- BAYATLI, Osman, *Bergama Tarihinde Asklepieion*, İstanbul, 1954.
- BEAN, George E., *Eskiçağ 'da Ege Bölgesi*, (Çev. İnci Delemen), İstanbul, 1997.
- BOSCH, M.E., *Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, (Çev. Sabahat Atlan – Afif Erzen), Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1943.
- CAN, Alper, *Eskiçağ Rehberi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- CAN, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul, 1970.
- Bulletin de correspondance hellénique, LVII, Paris, 1933.
- CARDİNALİ, Giuseppe, *Il Regno di Pergamo, Ricerche di storia di diritto pubblico*, Roma, 1906.

- DEMİR, Muzaffer, “Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos’un Vasiyeti”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C 1, İzmir, 2011.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, Roma Tarihi-Cilt:1 Cumhuriyet Kısım:1 Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- DEUBNER, O., *Das Asklepieion von Pergamon*, Berlin, 1938.
- DİAKOV, V., KOVALEV, S., *İlkçağ Tarihi-Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, C 1*, (Çev. Ö. İnce), V Yayınları, Ankara, 1987.
- DIODOROS, *Library of History*, (Çeviri: C. H. Oldfather), Cambridge, 1935.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- ERRINGTON, Robert Malcolm, “Roma and Greece to 205 B.C.”, (Edt: A. E.Astin – F. W. Walbank), *CAHVIII*, Cambridge, 2006.
- EVANS, Richard, *A History of Pergamum, Beyond Hellenistic Kingship*, New York 2020.
- GATES, Charles, *Antik Kentler-Antik YakınDoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentel Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev. Barış Cezar), KÜY, 3. Baskı, İstanbul, 2019.
- GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakın Şark IV I. Bölüm-Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları*, TTK Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- GÜNGÖR, Yüksel, “Bergama Krallık Kültü”, *Bergama, Belleten-14*, İzmir, 2015.
- GÜRLEK, A., “Kütüphanecilik Tarihimizde Bergama Kütüphanesinin Önemi”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, Bergama Belediyesi Yayınları, 2011.
- HABİCHT, C., “The Seleucids and Their Rivals”, *CAH*, Vol. 8: Rome and the Mediterranean to 133 B.C., Cambridge University Press, pp. 324-387., 1989.
- HANSEN, Ester V., *The Attalids of Pergamon*, London, 1971.
- HEİNEN, Hubert, “The Syrian-Egyptian Wars and the new kingdoms of Asia Minor” *The Cambridge Ancient History*, (Edt: F. W. Walbank, A. E. Astin M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie) *The Hellenistic World Volume VII, Part I*, Cambridge University Press, Second Edition, 2008.
- HERODOTOS, *Herodotos Tarihi*, (Çev: Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2010.
- HOMEROS, *İlyada*, (Çev: Ahmet Cevat Emre), Varlık Yayınları, 4. Baskı, 1971.
- HOREJS, Barbara, “Tarih Öncesi Dönemde Pergamon ve Bakırçay (Kaikos) Ovası” (Edt: Felix Pirson – Andreas Schooll.
- KAMİL, T., *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BARIntSer 145, Oxford, 1982.
- KAYA, Mehmet Ali, “Ankyra (Ankara) ve Galatlar”, *Kebikeç 9*, s. 77-95, 2000.
- KAYA, Mehmet Ali, *Anadolu’da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011.
- KAYA, Mehmet Ali, *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019.
- KOSMETATOU, Elizabeth, “Attalids of Pergamon” (Edt: Andrew Erskine), *A Companion to the Hellenistic World*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005.
- KSENOPHON, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul, Sosyal Yayınları, 2. Baskı, 1998.
- LIVIOUS, Titus, *History of Rome*, (Çeviri: C. Roberts), London 1905.
- MACSHANE, R.B., *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, University of Illinois Press, Urbana 1964.

- MAGİE, David, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, (Çev: Neziha Başgelen – Ömer Çapar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.
- MAGİE, David, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I*, Princeton, 1950.
- MALAY, Hasan, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1992.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- MİTCHELL, Stephen, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. I The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule. II. The Rise of the Church*, Oxford, 1993.
- MOUNTJOY, P., *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden, 1999.
- NEPOS, Cornelius, *De Viris Illustribus. On the Great Generals of Foreign Nations*, (Transl: J. C. Rolfe), Loeb, Cambridge, 1966.
- ORHUN, Murat, "Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu", *Academic Journal of History and Idea*, 2018, 5(14), pp.275-324.
- OWENS, E.J., *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. C. Bilsel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.
- ÖĞÜŞ, Esen, "Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Tarihsel Coğrafyası", *Phasalis. Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi IV*, 2018.
- ÖZSAİT, Mehmet, "Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları". *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C 2, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, Çağlayan, Yaşar, *Genel Tarih I Eski Çağlar Ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda Yayınları, Ankara, 1976.
- PAUSANİAS, *Description Of Greece*, (Eng. Trans. William Henry Samuel Jones), Loeb Edition, 1918.
- PİRSON, Felix, Schooll, Andreas, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- POLYBİOS, *Histories*, (Translated: W. R. Paton), Loeb Classical Library, Cambridge, 1927.
- RADT, Wolfgang, "Antik Pergamon Kentinin Konumu ve Gelişimi", (Edt: Felix Pirson – Andreas Schooll), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- RADT, Wolfrang, *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (Çev: Suzan Tammer) YKY, 1. Baskı, İstanbul, 2002.
- RAMSAY, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev: Mihri Pektaş), İstanbul, 1961.
- RANKİN, David, *Celts and Classical World*, London, 1987.
- REYHAN, Esma CENGİZ, Tülin B., *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.
- RİETMÜLLER, Jürgen W., "Pergamon Asklepionu", (Ed. Felix Pirson-Andreas Scholl), *Anadolu'da Hellenistik Bir Baskent Pergamon*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- ROSTOVITZ, M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World, Volume I-II-III*, Oxford, 1941.
- SABİN, Philip, *The Cambridge History Of Greek And Roman Warfare Volume II Rome From The Late Republic To The Late Empire*, Cambridge University Press, 2007.
- SAGLAM, D., "Parşömen", *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, Bergama Belediyesi Yayınları, 2011.
- SALTUK, Secda, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.
- SCHWERTHEIM, Elmar, *Antikçağda Anadolu*, (Çev: Nuran Batu), Kitapyayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2009.
- SCULLARD, Howard Hayes, *A history of the Roman World 753 to 146 BC*, Londra, 2000.
- SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

- SOSLU, Salih, “Kappadokia Krallığı’nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar”, *CAD*, C.36, S.61, s. 11, 12.
- SPEAKE, Graham (Ed.), *The Penguin Dictionary of Ancient History*, Penguin Books. 1995.
- STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.
- TARN, William Woodthorpe, “The New Hellenistic Kingdoms”, *CAHVII/3*, Cambridge Press, 1952.
- TAŞKIN, Sefa, “Pergamon Kadınları”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C 1, İzmir, 2011, s. 133-140. , 2011.
- TEKİN, Oğuz, *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, İstanbul,1997.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2019.
- TEXİER, Charles, *Küçük Asya – Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt I, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.
- THRAEMER, E., *Pergamos*, Leipzig, 1888.
- THUKYDİDES, *Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı*, I. Kitap, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1950.
- UMAR, Bilge, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999.
- ÜNVER, Süheyl, *Türk Mitolojisinde Yaşayan Lokman Hekim ve Hipokrat*, İstanbul, 1938.
- ÜRETen, Hüseyin, “Antikçağ Anadolu’sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon-Kraliyet Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, C 22, S 4, s. 435-450. , 2008.
- YILMAZ, Cuma Ali, “Büyük İskender’in Hayatı ve Faaliyetleri”, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- WALBANK, F.W., *Philip V of Makedon*, Cambridge, 1940.
- WILLRICH, ”Eumenes I, Von Pergamon”, *Real-Encyclopadie der Klass. Altertum Swissenschaft*, 1909.